

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

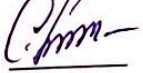
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Інтерпретація історичного досвіду в польській літературі початку ХХ століття

Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	035.033 Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська
Освітня програма	Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – польська

КвР ФППм.024019.01.14.00

Здобувачки 2 курсу групи ФППм-24-1 Марії Філісеєнко

Керівники – канд. філ. наук, доцент Людмила СТАНІСЛАВОВА

ст. викладач

Юлія СЕРКОВА

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри

слов'янської філології

Наталія ТОРЧИНСЬКА

Дата

Хмельницький 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет
Кафедра
Рівень вищої освіти
Галузь знань
Спеціальність
Спеціалізація

гуманітарно-педагогічний
слов'янської філології
магістр
03 Гуманітарні науки
035 Філологія
035.033 Слов'янські мови та літератури (переклад
включно), перша – польська
Філологія. Слов'янські мови та літератури (переклад
включно), перша – польська

Освітня програма

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри слов'янської філології

 Наталія ТОРЧИНСЬКА

15 жовтня 2024 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ Філісеєнко Марії Леонідівни

1. Тема роботи: **Інтерпретація історичного досвіду в польській літературі початку ХХ століття**

Затверджено наказом ректора університету № 65 від 25 серпня 2025 року.

2. Термін подання студентом завершеної роботи – грудень 2025 року.

3. Вихідні дані до роботи. Актуальність кваліфікаційної роботи зумовлена необхідністю осмислення взаємозв'язку між історією та поезією як двома фундаментальними сферами культури. Польська література початку ХХ століття формувалася в умовах глибоких історичних потрясінь: Першої світової війни, відновлення незалежності Польщі, польсько-більшовицької війни 1920 року, що безпосередньо вплинуло на світогляд письменників і поетів.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити).

Завдання дослідження

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено розв'язання таких завдань:

- з'ясувати теоретичні підходи до співвідношення поезії та історії;
- проаналізувати поняття історичного досвіду та його відображення в літературному тексті;
- дослідити проблему «перекладу» історичного досвіду в поетичну форму;
- охарактеризувати роль ліричного героя як суб'єкта переживання історії;
- порівняти роздумами поетів різних епох про історію та роль поезії;
- проаналізувати образ Юзефа Пілсудського в польській літературі як історичної та символічної постаті;
- розкрити значення Житомира як простору літературно-історичних подій 1920 року;
- сформулювати узагальнені висновки щодо взаємодії історії та поезії та доказати, що поезія є невід'ємною частиною історії.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ім'я та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	немає		

7. Дата видачі завдання – 15 жовтня 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва розділу кваліфікаційної роботи	Термін виконання	Примітка
1	Обрання теми кваліфікаційної роботи	вересень 2024 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	вересень 2024 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	вересень- листопад 2024 року	
4	Написання першого розділу кваліфікаційної роботи	грудень 2024 – квітень 2025 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	січень-листопад 2025 року	
6	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	квітень-вересень 2025 року	
7	Написання третього розділу кваліфікаційної роботи	вересень- листопад 2025 року	
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи	листопад 2025 року	
9	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи	грудень 2025 року	
10	Подача кваліфікаційної роботи на кафедру	грудень 2025 року	

Здобувач

Марія Філісеєнко

Керівники кваліфікаційної роботи кандидат філологічних наук,
доцент

Людмила СТАНІСЛАВОВА

старший викладач

Юлія СЕРКОВА

Анотація

Тема роботи: «Інтерпретація історичного досвіду в польській літературі початку ХХ століття».

Автор – **Марія Фелісеєнко**

Науковий керівник – канд. філ. наук, доц. Людмила СТАНІСЛАВОВА

ст. викладач

Юлія СЕРКОВА

Обсяг кваліфікаційної роботи – 60 сторінки, із них 58 сторінок основного тексту.

Робота містить 21 джерел посилання.

Ключові слова: «досвід історії», «переживання поезії», історизм, історицизм, вимір: подія — ситуація — тривалість, мова ідей та мова історії, стиль, польове навчання, екологічний досвід.

У представленій кваліфікаційній роботі було досліджено, що рубіж 19-го та 20-го століть був періодом для польської літератури, коли вона інтенсивно боролася з травмою рабства, відновленням незалежності та зростаючими соціальними та ідеологічними конфліктами. Історичний досвід цього часу не був представлений однорідно; навпаки, він став платформою для багатоголосої дискусії про національну ідентичність, роль особистості в історії та значення жертви.

Інтерпретація історичного досвіду в польській літературі початку 20-го століття не обмежувалася простим відображенням фактів, а являла собою активну форму їх обробки, критики та пошуку сенсу. Саме ця література, сповнена конфліктів і суперечностей, стала основою культурного дискурсу відродженої Польщі, пропонуючи як свідчення історичної травми, так і каталізатор для побудови нової, свідомої ідентичності. Ця література демонструє, що історія – це живий, постійно інтерпретований текст, а її розуміння має вирішальне значення для сучасного та майбутнього вигляду нації.

Виконане дослідження дозволяє зробити висновок, що на прикладі Польсько-більшовицької війни 1920 року очевидно, що поезія (і література/мистецтво пропаганди в цілому) є невід'ємною частиною історії. Вона не лише документує чи свідчить про події, але й активно їх формує, слугуючи потужним знаряддям для ідеологічної мобілізації та консолідації національного міфу навколо боротьби за незалежність. Без розуміння поетичного та пропагандистського виміру неможливо повною мірою оцінити, як ця війна закріпилася у пам'яті поляків і як вона вплинула на подальший розвиток регіону.

Автор

підпис автора і дата подання роботи до захисту

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Поезія і історія: Діалог часу та слова.....	6
1.1. Проблема «перекладу» «досвіду» історії в літературний текст.....	9
1.2. У колі «Літературних поколінь».....	12
2. Позиціонування ліричного героя між світом історії та текстом поезії.....	17
2.1. Юзеф Пілсудський як індивід в польській історії та літературі.....	19
2.2. Літературні опис Житомира у творах Ісаака Бабеля.....	30
3. Житомир як свідок літературно-історичного процесу 1920 року.....	43
3.1. Житомир у контексті подій 1920 року: історична пам'ять міста.....	
3.2. Житомир у полум'ї червня 1920го.....	48
4. Висновки	55
5. Перелік джерел посилання.....	58

ВСТУП

Поезія та Історія – дві фундаментальні сфери людської культури, які на перший погляд можуть здаватися віддаленими: одна оперує фактами, датами та об'єктивним аналізом минулого, а інша – суб'єктивними емоціями, метафорами та художньою вигадкою. Однак при детальнішому розгляді стає очевидним, що вони є нерозривними супутниками, які ведуть постійний і глибокий діалог.

Актуальність: Поезія не просто фіксує історичні події – вона їх переживає та інтерпретує. Вона слугує не лише хронікером епохи, а й її душею. У віршованих рядках закарбовуються не сухі дані, а живі свідчення про дух часу, колективні травми, національні прагнення та особисті драми, які формують історію. Поети стають голосами тих, чії історії часто губляться у великих історичних наративах. Таким чином, дослідження зв'язку між поезією та історією дозволяє розкрити кілька ключових аспектів:

- **Збереження Пам'яті:** Поезія як мнемонічний інструмент (як от епоси та балади) допомагала народам зберігати знання про своє минуле задовго до появи писемності.
- **Оцінка та Рефлексія:** Поетичне слово дає емоційну та моральну оцінку історичним подіям, перетворюючи їх з об'єкта вивчення на предмет глибокої людської рефлексії.
- **Формування Ідентичності:** Поезія, що оспівує національних героїв чи знакові події, відіграє вирішальну роль у формуванні національної свідомості та історичної ідентичності.

Метою даної роботи є аналіз механізмів, за допомогою яких поезія відображає, осмислює та впливає на історичні процеси, а також дослідження того, як історичний контекст, своєю чергою, визначає тематику, форму та функцію поетичного слова. Поезія, за допомогою специфічних засобів вираження (метафори, ритму, конденсації), має унікальну здатність перетворювати історичні факти на глибокий, емоційний читацький «переживання», стаючи таким чином інструментом пам'яті та історичного свідчення.

Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**:

З'ясувати: чому історія це не тільки запис подій, але також як колективний досвід і травми, що формують особистість і культуру. Чому поет, часто безпосередньо зазнаючи впливу історії (наприклад, війни, тоталітаризму), стає медіумом, який перетворює свій власний досвід на універсальне ліричне послання. Поезія часто виходить за рамки сухої дати, надаючи подіям символічного чи міфічного виміру.

Дослідити що формує саму історію і як на ці процеси реагує поезія? Індивідуальна доля, помножена на мільйони, формує саму історію. Героїзм або малодушність, згода або спротив, вчинки, які здаються незначними, зрештою, накопичуються і стають чинником, що змінює хід подій. Великий історичний процес завжди має своїх творців і своїх жертв, але навіть жертва, обираючи, як вона зустрине свою долю, робить свій внесок у моральну канву епохи. Індивідуальна доля перед обличчям великої історії — це драма вибору: бути об'єктом чи суб'єктом. Ми не можемо зупинити історичні процеси, але ми можемо обрати, як на них реагувати. І саме цей вибір, який є основою нашої долі, і визначає, наскільки світле або темне майбутнє чекає на нас і наших нащадків.

Обґрунтувати чому суб'єктом переживання історії завжди є індивід? Дія на сцені великого театру історії не щадить нікого, і для індивіда це може бути переживання незаслужених страждань — переживання долі». Зрештою, поезія, у набагато вужчому сенсі, що випливає з теми, що розглядається тут, є також історією індивіда стосовно історії. Індивіда, який також втілює ліричного героя, усвідомлюючи свій драматичний статус.

Розкрити символіку постаті Юзефа Пілсудського поскільки він був настільки знаковою постаттю для Польщі, що став об'єктом як апології (творення "білої" легенди), так і критики (творення "чорної" легенди) серед письменників і поетів.

Визначити місце та значення досвіду історії та переживань поезії в польській літературі як дві фундаментальні сфери людської культури.

Наукова новизна є те, як поезія приблизно десятка поетів, відібраних із чотирьох літературних поколінь, що становили, серед іншого, історію польської літератури, реагувала на мінливу тканину історії в кожен період.

Теоретичне значення пов'язане з феноменом визначення світу поезії світом історії, який тут розуміється як хід історії, або історіософська гіпостаза процесів, що відбуваються в так званій «реальності», особливо присутнє в низці поетичних текстів авторів, що належать до різних, а часом і антагоністичних поколінневих формацій.

Практичне значення полягає в застосуванні результатів дослідження в теоретичних та практичних дисциплінах *«Історія польської літератури»*, *«Методика навчання польської мови»*, *«Країнознавство Польщі»*. У випадку Житомира, міста виняткового значення в польській історії, цей матеріал можна використати для проведення занять у відкритому природньому середовищі з метою патріотичного та екологічного виховання. Ця робота представляє модель польового навчання для польських суботніх шкіл, що

поєднує місцеву історію, екологію та фізичну активність. Відправною точкою є події квітня-червня 1920 року в Житомирі, які відіграли ключову роль у Київській кампанії Польської армії. Оригінальна концепція для проведення уроків на тему «Історія, екологія, гра та рух» демонструє, як сучасні методи навчання можуть сприяти викладанню історії та формуванню ідентичності в польських громадах.

Апробація. Окремі положення кваліфікаційної роботи викладено у статтях, які подано до друку:

«Poezja i historia» та «Historia, ekologia, zabawa i ruch». Edukacja terenowa polskich szkół sobotnich na przykładzie Żytomierza» «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика:збірник наукових праць. Відповідальна за випуск Н.М.Торчинська. Хмельницький, 2025. Випуск 17».

Структура. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та переліку джерел посилання (21 позиція). Загальний обсяг роботи – 60 сторінок.

1. Поезія і історія: Діалог часу та слова.

Головною темою цієї праці є те, як поезія приблизно десятка поетів, відібраних із чотирьох літературних поколінь, що становили, серед іншого, історію польської літератури, реагувала на мінливу тканину історії в кожен період. Це питання, пов'язане з феноменом визначення світу поезії світом історії, який тут розуміється як хід історії, або історіософська гіпостаза процесів, що відбуваються в так званій «реальності», особливо присутнє в низці поетичних текстів авторів, що належать до різних, а часом і антагоністичних поколіннєвих формацій.

У моделі літератури, яка нас тут цікавить, діє кілька — у найзагальнішому сенсі — стратегій. Прикладом першої може бути лірична творчість Єжи Загурського, Чеслава Мілоша, Артура Мендзижецького, Станіслава Гроховяка та Тадеуша Новака, які прагнули певною мірою мінімізувати тиск і втручання сучасної історії, обираючи певний вид сюрреалізму, класицизму, барокових форм уяви або ж втікаючи у підсвідомість колективного міфу під назвою «сучасна польська література за кордоном», оскільки цей термін охоплює якомога ширший спектр явищ і є політично нейтральним. (...) Польська література за кордоном, що розуміється як одна з двох паралельних тенденцій (а не лише як сума досягнень окремих письменників-емігрантів), трансформується та розвивається в ритмі, відмінному від ритму вітчизняної літератури. Це є результатом інших умов.

Варто зазначити, що цей поділ частково проходить не вздовж, а впоперек внутрішніх поділів літературно-історичного процесу, а також певною мірою ігнорує принцип часової спадкоємності наступних літературних поколінь: а) покоління Другого авангарду, б) покоління «Колумба», в) покоління

«Сучасника», г) покоління «Нової хвилі». Незалежно від внутрішньої диференціації зазначених вище ліричних стратегій, історія в кожному випадку залишається фундаментальним визначальним фактором «зображеного світу» окремих творів та образу їхнього «ліричного героя». Це спостереження стосується і стилю.

Отже, фундаментальна методологічна проблема полягає в тому, щоб для мети цієї роботи розрізнити поняття поезії та історії в їхньому суто функціональному аспекті та коротко вказати на взаємозв'язок між цими двома поняттями. «Історик і поет, — писав Арістотель, — не відрізняються тим, що один використовує прозу, а інший — вірші, бо твір Геродота міг би бути написаний у віршах, і все ж він залишався б історією, як і в прозі». Однак вони відрізняються тим, що одна говорить про події, які насправді відбулися, а інша — про ті, що могли б відбутися. Ось чому поезія є більш філософською та серйозною, ніж історія; поезія виражає універсальне, тоді як історія виражає часткове. Визначення грецького філософа відображає протиставлення між досвідом поезії та досвідом історії, різницю в їхній онтології, взаємну — здавалося б — несумісність, навіть «неперекладність», що видно також в інших підходах до цієї проблеми.

Для Гегеля, — пише, наприклад, Т. Валас, — поезія — це, перш за все, світогляд, і лише потім форма мови. Він не вважає її універсальною, позачасовою формою. Вона є історичним явищем не лише через своє походження та швидкоплинність, не лише тому, що виражена національною мовою, а й тому, що, виражаючи дух, відчужений від даної соціальної та історичної форми, вона пов'язана з цією формою та становить її художнє визнання. На відміну від Арістотеля, статус поезії тут підпорядкований статусу історії. Поезія, з цієї точки зору, була «нестійким явищем, включеним у закони розвитку ідей та реалізуючим ці закони у своїй історії».

То що ж таке історія? Традиційне уявлення про історичний процес та його відображення в літературі? Або, як пише вищезгаданий Гадамер: «Історія —

це те, чим ми завжди були і чим ми є. Це пута, які накладає на нас доля», щоб ще більше уточнити цей афоризм, задуманий у дусі стоїцизму:

«Суб'єктом переживання історії завжди є індивід. Дія на сцені великого театру історії не щадить нікого, і для індивіда це може бути переживання незаслужених страждань — переживання долі». 1 s. 19-26 У контексті «поезії та історії» та їхнього взаємного зв'язку спостереження автора «Розуму, слова, історії» могло б дати розумну відповідь. Зрештою, поезія, у набагато вужчому сенсі, що впливає з теми, що розглядається тут, є також історією індивіда стосовно історії. Індивіда, який також втілює ліричного героя, усвідомлюючи свій драматичний статус.

Однак пряма зустріч між поезією та історією (я спробую довести, що в деяких випадках це можливо) може відбутися на рівні визначень, таких як запропоноване Т. Валас:

«Вивчаючи минуле, історик має на вибір різні виміри часу, різні тривалості. (...) Історія довгого подиху — це не вибір лише одного виміру; вона поєднує три класичні виміри: подія — кон'юнктура — тривалість, підкреслюючи їхні взаємозв'язки. Ця проблема не обмежується історією; вона також зберігає свою цінність стосовно дослідження сьогодення». 3 s. 95-115. Літературна історія, зрештою, є однією з версій історії; це спроба впорядкувати літературні факти з внутрішньої (як хотів би Гадамер) або зовнішньої перспективи. Така літературна історія, таким чином, міститиме принаймні два з трьох вимірів, зазначених Броделем: подія та тривалість. Це особливо важливо в контексті підзаголовка цієї роботи: «Від Жагар» до «Нової хвилі», який передбачає прогнозовану, хронологічну прогресію, а також бачення цілісної моделі як поезії, так і історії.

Можна зробити висновок, що мова ідей та мова історії ідей схильні говорити про «тривалість», «інерцію», розміщення себе в надіндивідуальному «колективному часі», тоді як мова літератури та мова літературної історії (як

особливої історії) орієнтовані на «події», «інновації», розміщення себе в індивідуальному «індивідуальному часі».

1.2. Проблема «перекладу» «досвіду» історії в літературний текст.

Одним із філософів, для якого мислення в термінах історії становило центральний принцип у гуманітарних науках та філософії, був Вільгельм Дільтей. На думку цього автора, не існує надісторичної, абсолютної системи цінностей, оскільки вони існують лише як обмін у часі, співіснуючи один з одним та позначені різноманітністю. Їхній творець, людина, є історичною істотою, оскільки вона набуває самосвідомості через історію. Ця самосвідомість визначає її духовний зміст. Однак, ключовими поняттями є розуміння, відчуття та досвід, що визначають когнітивний підхід до об'єкта «зсередины». Розуміння зводиться до акту «симпатичного проникнення (симпатії) в кожен форму життя». Цей акт можливий завдяки досвіду, даному в досвіді власного духовного життя. Досвід є основою розуміння. Він здатний до універсалізації, що реалізується, коли об'єкт розуміння не залишається виключно в суб'єктивній сфері безпосереднього життя, а належить до сфери опосередкованого життя, тобто до «цілого та універсального об'єктивного світу духу». За Дільтеєм (W.Dilthey), поняття «досвід» та «розуміння» як когнітивні інструменти гуманітарних наук можуть бути застосовані також до вивчення мистецтва та літератури: «Основою всієї справжньої поезії є досвід, живий досвід та духовні елементи різного роду, що з ним пов'язані. Усі образи зовнішнього світу можуть завдяки цьому взаємозв'язку стати опосередкованим матеріалом для творчості поета. Кожна операція розуму, яка узагальнює досвід, упорядковує його і таким чином множить його корисність, корисна також і у творчості поета. Сфера досвіду, в якій діє поет, нічим не відрізняється від сфери, з якої черпає філософ чи політик». 7 с.63-64

У контексті обговорюваної тут теми неможливо не згадати сучасні натхнення романтичної історіософії у творчості багатьох пізніших поетів. Романтизм

поміщав людство в історію, розглядаючи його як форму індивідуальної творчості та самопізнання. Він також визнавав об'єктивність історичного процесу. У цьому підході людство було творцем історії, але водночас підлягало тиску сил, що перебувають поза його контролем, та нав'язаних обставин. За такого стану речей «свобода» та «необхідність», співвідношення божественного до людського, тобто суб'єкта до об'єкта, історії до Бога, індивідуальності до безособового духу історії, стали однією з головних проблем романтичної думки, або, інакше кажучи, головними категоріями «переживання» та «набуття досвіду» історії. Так само романтики були особливо чутливими до історичного феномену руйнування великих цивілізацій та поразки колись могутніх імперій, держав і націй, пов'язаних з катаклізмами, які можна було розглядати як ознаки історичного регресу, але також і як передвісники нового життя. Таким чином, романтизм передвіщав багато сучасних катастрофічних міфів, які в багатьох випадках були формою «переживання» історії.

Слід також пам'ятати, що «досвід» поглинає значення та зміст «досвіду» історії, поглиблюючи та розширюючи його, і становить один із суттєвих елементів опису та інтерпретації окремих творів. Одним із фундаментальних елементів «досвіду» історії буде, отже, суб'єктивний досвід багатогранності індивідуальної долі, драматичне сприйняття та переживання людьми антиномії тривалості та короткої тривалості, оскільки вони одночасно занурені в ці два періоди. Поетичний дискурс — це лише спроба «прояснити», як висловився французький філософ, історію, але також, у суворо визначеному сенсі, її мету. Бо ні мова історії філософії, ні поезія не можуть бути простим відображенням свого предмета, тим більше, що літературний твір:

«це нова реальність, яка має свою власну історію, історію дискурсу; реальність, яка вимагає власного правильного розуміння і яка пов'язується зі своєю ситуацією лише шляхом її перевернення. У цьому сенсі значення

слова завжди виходить за межі функції рефлексії». 1 с. 19-26.

Отже, поезія не є простим представленням Історії, але усвідомлення цього факту породжує наступну проблему, яка цікавить нас у контексті цієї роботи, – проблему «перекладу» «досвіду» історії в літературний, у цьому випадку поетичний, текст. Наприклад, за словами Дільтея: «Поезія – це представлення та вираження життя; вона виражає досвід і представляє зовнішню реальність життя». За словами Гадамера:

«Ми живемо серед форм повідомлення того, що не може бути об'єктивовано, і ці форми нам надає мова, зокрема мова поезії». Певною мірою мова призводить до протистояння між «досвідом поезії» та «пережиттям», «досвідом» історії, а також намагається зблизити ці дві величини, а в певних ситуаціях навіть ототожнити їх, виявляючи їхні взаємні зв'язки та впливи в специфічно літературному контексті.» 8 с.80-86

Застосовуючи більше інформації про цю тему змісту «Поезії та історії», необхідно уточнити, що в прийнятих нами дослідницьких категоріях «викликом» стає реальним досвідом суб'єкта щодо історії, а «відповіддю» – поетичний текст. Ця відповідь, яка також може бути індивідуальною відповіддю, реалізується насамперед в акті мовного вірування, який також є духовним актом. Прочитання «виклику» ліричним суб'єктом та ліричним героєм аналізованих тут текстів відбувається в межах цих подвійних категорій. Однак ускладненням, властивим реконструкції літературної моделі за таким критерієм, є невизначеність історика щодо теорії, що пояснює динаміку літературного процесу, та сутності загального фактора, що визначає цей процес. За словами Валаса, «історичне знання — це здатність помічати та вибирати такий фактор, а отже, мистецтво розпізнавати ті елементи, які в певний період часу становили виклик, що визначав форму літератури.» [4 с.51-52]

I.2. У колі «Літературних покоління»

Ця модель літератури найчастіше реалізується літературним поколінням або творчою особистістю. У контексті теми, що розглядається тут, особливу увагу слід звернути на модифікацію та розширення традиційної концепції покоління, запровадженої Терезою Валас у її книзі, цитованій вище. Ця модифікація та розширення відбуваються в рамках полеміки з генераційною концепцією Казімежа Вики, добре усталеною в літературній традиції.

За словами Валаса, Вика у своїй книзі «Літературні покоління» відводив літературним поколінням роль медіа, підпорядкованого диктату духу часу, який йшов своїми власними шляхами. «Для Вики течія чи епоха була (...) первинною — онтологічно та логічно — стосовно творчих суб'єктів і усвідомлювала свою внутрішню необхідність, (...) використовуючи дедалі новіші покоління як інструменти своєї самореалізації».

За Викою, завдання чи стимули належали до одного об'єктивного порядку; творцям залишалося лише їх відкриття та втілення. У концепції творця «Літературних поколінь» саме течії «відбирали» авторів (бажано молодих), а не автори течії. Далі характеризуючи теорію Вики, Валас вказує на об'єктивний ідеалізм, який характеризував цю думку, що, однак, наближає її до певних структуралістських підходів. «Коли Віка каже, що течії шукають нових поколінь і використовують свою молодь для досягнення своїх цілей, важко встояти перед враженням, що ідея цього формулювання так само близька Дільтею.

Однак найважливішими категоріями, як у контексті цієї роботи, так і в книзі Валас, у її суперечці з Викою, залишаються категорії «експресії» та «виклику». Авторка книги «Чи можлива інша історія літератури?» розглядає літературну творчість як особливий тип мовної діяльності, в якій прагматичні

функції мінімізуються на користь первинних експресивних та естетичних функцій твору, що регулюються формами, які частково історично мінливі, частково стійкі. Під самим вираженням «ми розумітимемо лінгвістичну та формотворчу екстерналізацію суб'єкта, в якій ця екстерналізація пов'язана з самопізнанням, пізнанням світу та бажанням зберегти, тобто залишити слід. За такого підходу протиставлення між вираженням та мімезисом втрачає свою гостроту, оскільки наслідування також може трактуватися як форма вираження». За словами Валаса, на формування літератури впливають ідеї, політичні події, соціальні структури, культурні інституції та механізми комунікації, але всі ці описи неможливо інтегрувати в єдину та функціональну модель. Отже, нам потрібно «змістити» проблему та обрати категорії, несхожі на ці, навіть якщо вони містять багато з них. За словами нашого автора, це будуть «архаїчні та бентежно прості категорії: виклик і відповідь», також добре утверджені в історії філософії та літератури. Далі Валас модифікує саме поняття «виклику»:

«Таким стимулюючим або викликаючим фактором може бути будь-що, що стимулює інтелектуальну та художню діяльність у певний момент і, певною мірою, визначає її форму. Це може бути політична подія, зрушення в соціальних відносинах, помітна автоматизація літературних прийомів, що створює враження застою; це може бути філософська ідея, або відчуття колективної місії чи спільної долі, як у випадку покоління; це може бути цивілізаційний стрибок, або певний колективний досвід, як-от досвід війни чи Голокосту у випадку єврейського народу». Часто багато факторів перетинаються, що надає виклику більш переконливого характеру та підвищує чіткість відповіді». Однак далі, на відміну від концепції Вики, виклик розуміється не як фактор, що виключно визначає суб'єкта, а переважно активує його. Виклик втрачає статус необхідності, абсолютно причинного фактора, і інтерпретований таким чином призводить до припущення, що активація не завжди є виключно впливом активного на

пасивне. За словами Валаса, виклик стає викликом лише в акті відповіді, що тут означає вибір і прийняття.

Застосовуючи вищезазначені питання безпосередньо до теми та змісту «Поезії та історії», необхідно уточнити, що в рамках прийнятих нами дослідницьких категорій «викликом» стає реальний досвід суб'єкта в історії, а «відповіддю» – поетичний текст. Ця відповідь, яка також може бути відповіддю окремої людини, реалізується насамперед в акті мовного вираження, який також є (або, можливо, в перспективі, яку ми тут приймаємо, насамперед) духовним актом. Читання «виклику» ліричним суб'єктом та ліричним героєм аналізованих тут текстів відбувається в межах вищезгаданих подвійних категорій. Однак ускладнення, пов'язане з реконструкцією моделі літератури за цим критерієм, полягає у невизначеності історика щодо теорії, що пояснює динаміку літературного процесу, та сутності загального фактора, що визначає цей процес. За Валасом, історичне знання – це здатність сприймати та вибирати такий фактор, а отже, мистецтво розпізнавання тих елементів, які в певний період ставили виклик, що визначав форму літератури. Ці питання ширше пов'язані з теоретичними та практичними проблемами синтезу літературної історії, які, враховуючи тему цієї роботи, частково входять до сфери нашого інтересу. Генрик Маркевич, наприклад, у своєму обговоренні наукових законів в історії літератури наголошував, що ми досі не можемо представити «ні в ідіографічному аспекті, ні на рівні узагальнення літературної історії — те, що відбувається, «становиться» літературою. В іншому тексті той самий вчений рішуче наголошував на ідеї, що кожна пропозиція, яка організовує та узагальнює процес літературної історії, за своєю природою є схематизацією, спрощенням та збідненням, що, як наслідок, спотворює реальність.

За Маркевичем, це «ціна, яку ми маємо заплатити за узагальнення знань, дослідницький імператив, від якого ми не можемо відмовитися, якщо хочемо займатися літературною наукою.» 5 т.4 ч.1 с.7 Ґрунтуючись на таких

твердженнях, автор «Дилем історика літератури» починає ставити під сумнів інакше корисну категорію покоління:

«Поділ на покоління є лише заміною періодизації — насправді він лише з більшою ясністю вказує на спільні вихідні історичні ситуації, нічого не говорить про різноспрямованість реакцій, які падають на цей виклик історії».

Простої зміни поколінь та соціальних класів недостатньо, щоб пояснити зміни в літературі. Це складний процес, який відбувається по-різному в різних ситуаціях — частково внутрішній, коли література відчуває себе виснаженою та потребує чогось нового, але також частково зовнішній, коли вирішальними є соціальні, ідеологічні та загалом культурні події.

Однак, незалежно від цих детальних застережень, суперечки щодо генетизму та досі актуального питання протистояння алогенетичних та ідіографічних методів у літературознавстві, для цілей цієї роботи необхідно підкреслити цінність відповідно модифікованого генетичного методу. Тому читача не повинно дивувати спроба реабілітувати традиційну концепцію літературного покоління (Дільтей, Петерсен, Вика), яка, на думку Генрі Пейра, має «перш за все евристичну та практичну цінність». Я вважаю, що, незважаючи на виправдану когнітивну недовіру до методів генетичної та соціологічної критики, коли, спотворюючи її тези, вона будує хибний образ історії літератури, цей тип інструменту не можна остаточно та повністю відкинути, як хотілося б деяким дослідникам. Як писав (W. Dilthey) в іншому фрагменті свого есе:

«Покоління співіснують; вони часто змішуються одне з одним, знаходячи взаємну спорідненість. Правду кажучи, якщо концепція покоління здається нам найбільш доречною, то це, ймовірно, тому, що вона поважає динамічну безперервність внутрішнього життя літератури чи мистецтва та суспільств, які їх створюють». 7 с.63-64

Методологія, що використовувалася тут, була визначена та зумовлена, перш за все, темою та обсягом цієї роботи. До її тематики не можна було підійти,

наприклад, з точки зору постмодернізму, який ставить під сумнів тип історико-літературного наративу. Хоча творчість Рафала Воячека, слугує лише чіткою точкою відліку, конкретним тлом для інтерпретації, яка спрямована в зовсім іншому напрямку, ніж деконструкція, спрямована на демонстрацію тісних зв'язків між поезією автора «Пори року» та історією.

Як писав Генрі Пейр, «досвід поезії» завжди і попри все антагоністичний до «досвіду історії», навіть якщо остання в різні періоди та з виправданих соціальних, філософських та літературних причин ставала головною точкою відліку для окремих творців: «Історія поглине нас. Молодих, двадцятирічних хлопців. Ми не будемо Мохнацькими, Міцкевичами чи Норвідами нашої епохи.»

З його розлогих аргументів одна тема, що міститься в розділі під багатозначною назвою «Чи має історія сенс?», певною мірою стосується і наших власних роздумів. «Історія «минулого, яким воно було насправді» неможлива. Можливі лише інтерпретації, і вони ніколи не будуть остаточними; кожне покоління має право на власну інтерпретацію». Історицист, який вважає, що історією керують лише Великі Нації та їхні лідери, Великі Класи чи Великі Ідеї, або ж її властиві Історичні чи Еволюційні Закони, ставить у цій ситуації недоречно, на думку Т. Валас, питання про роль, яку історія відводить індивіду, не розглядаючи його як суб'єкта, і, як наслідок, обирає таку стратегію:

«Він забуває, що саме ми відбираємо та впорядковуємо історичні факти, і вважає, що «сама історія» або «людська історія» визначає своїми внутрішніми законами нас, наші проблеми, наше майбутнє та нашу точку зору. Замість того, щоб визнати, що інтерпретація історії повинна задовольняти потребу, що виникає з практичних проблем і рішень, з якими ми стикаємося сьогодні, історицист вважає, що наша потреба інтерпретувати історію виражає глибоку інтуїцію, за допомогою якої, розмірковуючи над

історією, ми можемо відкрити таємницю або сутність історичної долі». 3 с.95-115

2. Позиціонування ліричного героя між світом історії та текстом поезії

Історизм прагне відкрити Шлях, який є долею людства; він хоче відкрити Провідну Ідею Історії (...), тобто Сенс Історії». Історизм, за словами цитованого тут філософа, народився з нашого страху відповідальності за обрані нами моделі, був результатом браку віри в раціональність і відповідальність за наші дії, є хибною надією та хибною вірою, що впливає з віри в історичну долю.

Поппер також ставить під сумнів традиційне уявлення про історію, зведене виключно до історії політики влади. Така історія, на його думку, не має ні мети, ні сенсу. Однак, розглядаючи історію як «історію розвитку людства» (певною мірою утопічного характеру), ми можемо нав'язати їй ці власні цілі «і хоча історія не має сенсу, ми можемо надати їй значення (...), бо факти як такі не мають значення; вони можуть набути його лише через наші рішення», надаючи історії глибоко людського сенсу і, як наслідок, виправдовуючи її, бо, як каже автор «Відкритого суспільства»... «вона терміново потребує виправдання».

Творчість описаних у цій книзі поетів, схоплена в сітку такого роду понять, коливалася б між полюсами історизму та історицизму, хоча цей підхід відноситься виключно до поезії, а не до філософії історії, і не осмислюю його так радикально, як у творчості Поппера. Він розуміється радше як тенденція до характерного формування «зображеного світу» та простору поеми, ніж як певна ідеологія. Творчість Загурського, Мілоша, Мендзижецького, Ружевича та певною мірою Новака, а також поетів «Нової хвилі», таким чином, наближається до «історизму». Прикладом «історизму» в його радикальній версії є «Вірш для дорослих» Важика. М'якшим варіантом цього могла б бути

лірика К. К. Бачинського. Однак тут важко провести детальні розмежування. Поетична модель, окреслена в цій роботі, характеризується в цьому відношенні внутрішньою нестабільністю. Ця нестабільність, як правило, є поетичним еквівалентом позиціонування ліричного героя між світом його індивідуально чи універсально зрозумілої історії та текстом поезії, що узагальнює внутрішній досвід внутрішньо розірваного суб'єкта.

Поняття історизму та історицизму тонкі філософські поняття. Вони часто використовуються в історії, філософії та літературознавстві.

- Історизм (від нім. *Historismus*) — це філософський принцип і підхід в гуманітарних науках, що підкреслює унікальність, конкретність і історичну зумовленість кожного явища, ідеї чи події. Щоб зрозуміти будь-що (твори мистецтва, філософські системи, соціальні інститути), потрібно розглядати це виключно у власному історичному контексті. Не можна оцінювати минуле за критеріями сучасності.
- Історицизм — це філософська доктрина, яка, навпаки, стверджує, що історія розвивається за суворими, необхідними, універсальними законами, і що кінцевий результат цього розвитку можна передбачити або "передбачити". Існує єдиний, телеологічний (цілеспрямований) план історії (може бути божественний або діалектичний). Усі минулі та теперішні події — це лише етапи на шляху до обов'язкового, заздалегідь визначеного майбутнього. (7. с.63-64)

«Покоління Колумбів», це молодь, для якої війна та окупація були формуючим досвідом. Для них історія — це не тло, а головна тема та джерело кризи цінностей. Травма війни та Голокосту є центральним досвідом, що сформував творчість одного з Колумбів - Ружевича, є моральна та цивілізаційна катастрофа війни. Такі вірші, як «Оцальоні» («Той, хто вижив») та «Варкочик» («Крутий»), є прямими спробами висловити неможливість повернення до довоєнного порядку та віру у втрачені цінності. Війна

зруйнувала віру в універсальні ідеали, красу та етику. Ружевич зображує світ релятивізованих цінностей, а ті, хто вижив у цьому випробуванні, фізично «врятовані», але морально покалічені та втрачені. Формальне викриття поезії мало стати спробою «очистити» мову та мистецтво після катастрофи, побудувати заново, з нуля, поезію, здатну назвати повоєнну порожнечу.

Історія — це не лише зовнішній тиск. Індивідуальна доля, помножена на мільйони, формує саму історію. Героїзм або малодушність, згода або спротив, вчинки, які здаються незначними, зрештою, накопичуються і стають чинником, що змінює хід подій. Великий історичний процес завжди має своїх творців і своїх жертв, але навіть жертва, обираючи, як вона зустрине свою долю, робить свій внесок у моральну канву епохи. Індивідуальна доля перед обличчям великої історії — це драма вибору: бути об'єктом чи суб'єктом. Ми не можемо зупинити історичні процеси, але ми можемо обрати, як на них реагувати. І саме цей вибір, який є основою нашої долі, і визначає, наскільки світле або темне майбутнє чекає на нас і наших нащадків.

«Суб'єктом переживання історії завжди є індивід. Дія на сцені великого театру історії не щадить нікого, і для індивіда це може бути переживання незаслужених страждань — переживання долі».(7 s. 63-64)

У контексті «поезії та історії» та їхнього взаємного зв'язку спостереження автора «Розуму, слова, історії» могло б дати розумну відповідь. Зрештою, поезія, у набагато вужчому сенсі, що впливає з теми, що розглядається тут, є також історією індивіда стосовно історії. Індивіда, який також втілює ліричного героя, усвідомлюючи свій драматичний статус.

Однак пряма зустріч між поезією та історією (я спробую довести, що в деяких випадках це можливо) може відбутися на рівні визначень, таких як запропоноване Фернаном Броделем:

«Вивчаючи минуле, історик має на вибір різні виміри часу, різні тривалості. (...) Історія довгого подиху — це не вибір лише одного виміру; вона поєднує три класичні виміри: подія — кон'юнктура — тривалість, підкреслюючи їхні

взаємозв'язки. Ця проблема не обмежується історією; вона також зберігає свою цінність стосовно дослідження сьогодення». Літературна історія, зрештою, є однією з версій історії; це спроба впорядкувати літературні факти з внутрішньої (як хотів би Гадамер) або зовнішньої перспективи. Така літературна історія, таким чином, міститиме принаймні два з трьох вимірів, зазначених Броделем: подія та тривалість. Це особливо важливо в контексті підзаголовка цієї роботи: «Від Жагар» до «Нової хвилі», який передбачає прогнозовану, хронологічну прогресію, а також бачення цілісної моделі як поезії, так і історії.

Ця модель літератури найчастіше реалізується літературним поколінням або творчою особистістю. У контексті теми, що розглядається тут, особливу увагу слід звернути на модифікацію та розширення традиційної концепції покоління, запровадженої Терезою Валас у її книзі, цитованій вище. Ця модифікація та розширення відбуваються в рамках полеміки з генераційною концепцією Казімежа Вики, добре усталеною в літературній традиції.

За словами Валаса, Вика у своїй книзі «Літературні покоління» відводив літературним поколінням роль медіа, підпорядкованого диктату духу часу, який йшов своїми власними шляхами. «Для Валас течія чи епоха була (...) первинною — онтологічно та логічно — стосовно творчих суб'єктів і усвідомлювала свою внутрішню необхідність, (...) використовуючи дедалі новіші покоління як інструменти своєї самореалізації». 3 с.95-115

За Валас, завдання чи стимули належали до одного об'єктивного порядку; творцям залишалося лише їх відкриття та втілення. У концепції творця «Літературних поколінь» саме течії «відбирали» авторів (бажано молодих), а не автори течії. Далі характеризуючи теорію Вики, Валас вказує на об'єктивний ідеалізм, який характеризував цю думку, що, однак, наближає її до певних структуралістських підходів. «Коли Віка каже, що течії шукають нових поколінь і використовують свою молодь для досягнення своїх цілей, важко встояти перед враженням, що ідея цього формулювання так само

близька У контексті обговорюваної тут теми неможливо не згадати сучасні натхнення романтичної історіософії у творчості багатьох пізніших поетів. Романтизм поміщав людство в історію, розглядаючи його як форму індивідуальної творчості та самопізнання. Він також визнавав об'єктивність історичного процесу. У цьому підході людство було творцем історії, але водночас підлягало тиску сил, що перебувають поза його контролем, та нав'язаних обставин. За такого стану речей «свобода» та «необхідність», співвідношення божественного до людського, тобто суб'єкта до об'єкта, історії до Бога, індивідуальності до безособового духу історії, стали однією з головних проблем романтичної думки, або, інакше кажучи, головними категоріями «переживання» та «набуття досвіду» історії. Так само романтики були особливо чутливими до історичного феномену руйнування великих цивілізацій та поразки колись могутніх імперій, держав і націй, пов'язаних з катаклізмами, які можна було розглядати як ознаки історичного регресу, але також і як передвісники нового життя. Таким чином, романтизм передвіщав багато сучасних катастрофічних міфів, які в багатьох випадках були формою «переживання» історії.

Мілош зайняв класицистичну позицію, відкидаючи емоційний романтизм на користь простоти, поміркованості, гармонії та віри в силу розуму. Він писав, що хоче зберегти традиційні погляди та гармонійне бачення світу навіть в епоху історичного хаосу. Він висловив це, серед інших праць, у «Трактаті про поезію» (1957).

Творчість лауреата Нобелівської премії Чеслава Мілоша глибоко пройнята роздумами про історію та роль поезії перед обличчям бурхливих подій 20-го століття. Він був поетом і свідком своєї епохи, яка сформувала його теми та підхід. Для Мілоша історія — це не абстрактний фон, а конкретний, часто трагічний досвід, який впливає на людський стан і мораль.

Він був свідком Жовтневої революції, Першої та Другої світових війн, а також встановлення комунізму. Цей досвід призвів до творів, що викривають механізми підпорядкування тоталітарним системам, таких як відоме есе «Полонений розум» (1953) та роман «Завоювання влади» (1953). Трагедія та краса: Його поезія часто містить різкий контраст між трагедією історії (війни, швидкоплинність, смерть) та красою й дивом життя (захоплення природою, дитиною, моментом). Вірші, написані під час війни, такі як «Самро ді Фіорі» (зі збірки «Порятунок», 1945), є мовчазним криком свідчення, не героїчним маніфестом, а літописом байдужості та забуття.

Мілош неодноразово наголошував на моральному імперативі – почутті обов'язку перед історією та народом, який зазнав важких випробувань. Його творчість – це спосіб збереження правди та пам'яті. Поет має обов'язок бути свідком епохи, борючись за правду та справедливість. У вірші «Хто скривдив?» поет протистоїть тирану, і його пам'ять — єдина гарантія розплати: «Не будь безпечним. Поет пам'ятає. / Можеш його вбити — н Таким чином, творчість Мілоша є свідченням 20-го століття та постійним роздумом про взаємозв'язок між особистістю та історією, а також про етичну відповідальність поезії за збереження цінностей та істини.ародиться новий. / Справи та розмови будуть записані».

Натомість Віслава Шимборська підходить до історії з точки зору окремої особистості та випадку, часто викриваючи її офіційний, героїчний та узагальнюючий характер. Поетеса протиставляє Велику історію (зосереджену на датах, битвах та лідерах) особистому, часто недооціненому, досвіду окремої людини. Такі вірші, як «Велике число» та «Голодний табір біля Ясла» (де є фраза «той, ніби його взагалі не існувало»), висловлюють опозицію до історії, яка спирається на статистику та ігнорує долю недооцінених особистостей. Шимборська зосереджується на конкретній,

окремій людині — анонімній, з її незначними справами та випадковістю існування (як у вірші «Життя в очікуванні»).

Поетка зазначає, що історія часто є суб'єктивним нарративом, написаним переможцями, а не об'єктивною послідовністю причин і наслідків. «Кінець і початок»: Один з найвідоміших віршів на повоєнні теми. Він зображує історію як цикл руйнування та виснажливої реконструкції, що здійснюється простими людьми, тоді як «ті, хто знав, як це було», вже померли. Він звертає увагу на прозаїчну, але необхідну роботу, яка відбувається після великих, драматичних подій. Вірш «Реабілітація» торкається теми неправдивих свідчень та помилок в історичних судженнях, зокрема в контексті повоєнної ідеології. Ліричний суб'єкт бере «власну голову в руки», висловлюючи жаль і сором за те, що довірився несправедливим судженням.

2.1. Юзеф Пілсудський як індивід в польській історії та літературі.

Юзеф Пілсудський був настільки знаковою постаттю для Польщі, що став об'єктом як апології (творення "білої" легенди), так і критики (творення "чорної" легенди) серед письменників і поетів. Хоча конкретних списків усіх авторів, які писали про нього, немає, можна виділити наступні моменти:

Письменники (Прозаїки, Журналісти, Біографісти)

Пілсудський був темою численних біографій, історичних досліджень та художньої прози.

- Мечислав Прушинський (Mieczysław Pruszyński): Автор книги "Драма Пілсудського. Війна 1920" (пол. *Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920*), що є капітальним дослідженням історичних подій 1918–1920 років, включно з війною проти більшовиків та союзом Пілсудський – Петлюра.
- Вацлав Сєрошевський (Wacław Sieroszewski): Польський письменник і політичний діяч, який написав біографічний нарис про Пілсудського, де описував його особистість та шлях до незалежності.
- Публіцисти та мемуаристи періоду "Санації": У міжвоєнний період (роки правління Пілсудського після перевороту 1926 р.) існував потужний потік творів, що створювали культ маршалка, увічнюючи його як *Творця незалежної Польщі* (Twórca Niepodległej).

- Автори часів ПНР та сучасності: Після його смерті і особливо після 1989 року, з'явилася велика кількість критичних та зважених історичних досліджень і художніх творів.

Поети

У поезії Юзеф Пілсудський також займав особливе місце, особливо серед поетів, які підтримували його ідеали незалежності.

- Юліуш Словацький (Juliusz Słowacki): Хоча Словацький помер задовго до народження Пілсудського, його творчість була духовним орієнтиром для маршалка. Пілсудський дуже цінував Словацького, а його відоме пророцтво про "Нового провідника" (з листа до матері) часто асоціювалося саме з маршалком.
- Леопольд Стафф (Leopold Staff): Був одним із відомих поетів, який оспівував Пілсудського, особливо після його смерті, у віршах, що увійшли до "білої" легенди.
- Казімеж Вежинський (Kazimierz Wierzyński): Належав до групи "Скамандер" і також мав твори, присвячені маршалку.

Загалом, практично всі провідні польські літератори міжвоєнного періоду тією чи іншою мірою не змогли оминати постаті Пілсудського у своїй творчості.

Ось кілька конкретних прикладів літературних творів і авторів, які писали про Юзефа Пілсудського:

Поезія та Пісні (Міжвоєнний період)

Поезія часто використовувалася для творення культу Маршалка та оспівування його військових заслуг.

- Казімеж Вежинський (Kazimierz Wierzyński)

- Поема "Надзвичайний випадок" (Wiersz "Cudowny przypadek"): Хоча сам вірш присвячений не Пілсудському, а диву на Віслі (Варшавській битві 1920 року), Маршалек є центральною фігурою, яка врятувала Польщу. Вежинський загалом часто згадував Пілсудського у своїх патріотичних віршах.
- Леопольд Стафф (Leopold Staff)
 - Вірш "Маршалек" (Wiersz "Marszałek"): Яскравий зразок апологічної поезії, де Пілсудський зображений як величний, майже міфічний лідер і Батько нації.
- Владислав Броневський (Władysław Broniewski)
 - "Балада про дон Кіхота" (Ballada o Don Kichocie): Це твір, який пізніше, після зближення з комуністичними ідеями, Броневський написав із критикою Пілсудського та його політики "Санації", протиставляючи йому образи звичайних робітників і селян. Це приклад "чорної" легенди.

Художня Проза та Біографічні Книги

1. Апологічні та Бібліографічні Твори

Це твори, написані переважно під час його життя та одразу після смерті, які підкреслюють його історичне значення.

- Вацлав Серошевський (Wacław Sieroszewski):
 - "Юзеф Пілсудський" (Józef Piłsudski): Детальний біографічний нарис, що підкреслював його боротьбу за незалежність. Серошевський сам був діячем незалежницького руху і його свідчення цінні, хоч і суб'єктивні.
- Мечислав Прушинський (Mieczysław Pruszyński):

- "Драма Пілсудського. Війна 1920" (Dramat Piłsudskiego. Wojna 1920): Як згадувалося, це фундаментальне історичне дослідження, де Пілсудський виступає як геніальний стратег.
- Анджей Струг (Andrzej Strug):
 - "Роки незалежності" (Lata Niepodległości): Серія творів, які оспівували шлях Пілсудського до незалежності.

2. Сучасні та Зважені (Критичні) Твори

Після падіння комунізму з'явилася можливість для більш об'єктивного та критичного погляду.

- Анджей Гарліцький (Andrzej Garlicki):

"Юзеф Пілсудський, 1867-1935" (Józef Piłsudski, 1867-1935): Одна з найбільш ґрунтовних і зважених сучасних біографій, яка аналізує як його успіхи, так і авторитарні тенденції.

- Богуслав Волоський (Bogusław Wołoszański):

Книги та телепередачі, присвячені ключовим подіям, де Пілсудський відігравав роль (наприклад, війна 1920 року), часто з критичним аналізом його рішень.

Ці приклади демонструють, що Пілсудський був як натхненником для поетів незалежності, так і об'єктом полеміки та гострої критики в політичній та історичній прозі.

Хотіла б звернути увагу на історичний аспект опису істориками діяльності Юзефа Пілсудського на прикладі війни польсько-більшовицької, боротьби за Житомир у червні 1920 році, а особливу на перебування в місті Юзефа Пілсудського.

Початок польсько-більшовицької війни 1920 року, а саме Київська наступальна операція польсько-українських військ, нерозривно пов'язаний з перебуванням Юзефа Пілсудського в Житомирі.

Після підписання Варшавського договору (21 квітня 1920 р.) між Польською Республікою (Юзеф Пілсудський) та Українською Народною Республікою (Симон Петлюра) та початку спільного наступу проти більшовиків, Житомир був звільнений польсько-українськими військами.

Юзеф Пілсудський, як Начальник Польської держави та Головнокомандувач, прибув до Житомира 3 травня 1920 року. Його візит відбувся в рамках командування наступальною операцією на Київ. Житомир на той час був важливим пунктом на шляху просування військ. У Житомирі його зустрічали як союзника, оскільки місто було звільнено від більшовиків. Відбувся урочистий прийом місцевими мешканцями, зокрема біля костелу святої Софії, де була проведена урочиста меса. Також був проведений військовий парад. Перебуваючи в Україні, Пілсудський звертався до населення з відозвою, запевняючи, що польські війська залишаться лише до того часу, поки на цих землях владу візьме український уряд.

Союз між Пілсудським та Петлюрою був спробою спільно протистояти більшовицькій Росії, яка загрожувала незалежності як Польщі, так і України. Польща визнавала незалежність УНР на чолі з Директорією та Симоном Петлюрою.

Польща зобов'язувалася надати військову допомогу для відновлення української державності на території, зайнятій більшовиками.

УНР поступалася на користь Польщі територією Східної Галичини та частиною Волині (землями, які вже були окуповані Польщею).

Спільний наступ призвів до взяття Києва 7 травня 1920 року. Однак у червні 1920 року наступ Червоної Армії змусив польсько-українські сили залишити Київ і знову здати Житомир (7 червня 1920), що стало початком відступу.

Важко визначити конкретні, широко відомі польські літературні твори, які безпосередньо та детально зосереджуються на боях за Житомир у червні 1920 року під час польсько-радянської війни.

Однак події, пов'язані з наступом 1-ї кінної армії Семена Будьонного в Україні, що включали битву за Житомир (5-12 червня 1920 року), створюють ширший фон для численних творів польської та російської літератури, присвячених цій війні.

Однак польська література про польсько-радянську війну, особливо в міжвоєнний період, була дуже багатою та різноманітною. Ця література, часто написана самими солдатами (наприклад, Владислав Броневський, Станіслав Рембек, Євгеніуш Малачевський), зосереджувалася на передовому досвіді, службі, обов'язку та роздумах про природу комунізму. Події в Україні та прорив кавалерії Кінною армією Будьонного у червні 1920 року, що призвели до захоплення, серед іншого, Житомира, були болісним досвідом та поворотним моментом у кампанії. Вони відіграли ключову роль у формуванні нарративу про війну як героїчну оборону від вторгнення. Хоча Житомир не є головною темою, такі твори, як «W polu» (У полі) Станіслава Рембека та репортажі Стефана Жеромського (наприклад, «Na rectorię w Wyszków» (Про ректорію у Вишкуві), хоча й зосереджені на пізніших подіях), передають загальний тон та атмосферу війни, боїв на Східних Кресах та протистояння з Кінною армією.

Найвідоміший літературний опис дій Кінної армії Будьонного в Україні, зокрема в регіоні навколо Житомира, можна знайти у творах Ісаака Бабеля. Твір: «Конармія» (або «Кінна армія»), збірка оповідань, опублікованих у 1920-х роках. Бабель, сам військовий кореспондент і служив у 1-й Кінній армії, реалістично та часто жорстоко зображує життя солдатів та дії більшовицької кавалерії під час походу на Польщу. Його оповідання — це натуралістична та поетична проза, часто зображуючи жорстокість війни, як з боку Червоної Армії, так і місцевого населення. Хоча ці твори не зосереджені на самій Житомирській битві, вони передають дух та атмосферу дій військ Будьонного в цих регіонах. Оповідання описують марші, реквізиції, погроми

та ідеологічні конфлікти, що відбувалися на Волині та Поділлі влітку 1920 року.

Однак більшість польської літератури зосереджується на проривних та переможних битвах, таких як Варшавська битва («Диво на Віслі»), і рідше на битвах при відступі.

Літературні опис Житомира у творах Ісаака Бабеля.

3. Житомир як свідок літературно-історичного процесу 1920 року.

Хотіла б звернути увагу на історичний аспект опису істориками діяльності Юзефа Пілсудського на прикладі війни польсько-більшовицької, боротьби за Житомир у червні 1920 році, а особливу на перебування в місті Юзефа Пілсудського. У день визволення Житомира Симон Петлюра, головний отаман Військ Української Народної Республіки, у зверненні до громадян України сказав: «Український народе! Польський народ в особі свого Глави держави і Головнокомандувача, Юзефа Пілсудського, та свого Уряду поважає твоє право на створення незалежної республіки і визнає твою державну незалежність». У свою чергу, Головнокомандувач Польської армії Юзеф Пілсудський, коли разом зі своїм найближчим штабом опинився в Житомирі, на головній площі міста публічно заявив: «Я вірю, що український народ докладе всіх зусиль, щоб за допомогою Республіки Польща вибороти свою свободу і забезпечити родючим землям своєї батьківщини щастя і добробут, якими він буде насолоджуватися після повернення до роботи і миру». Він також заявив: «Всім жителям України, незалежно від стану, походження та віросповідання, війська Республіки Польщі забезпечують захист і опіку». Про перші хвилини після захоплення Житомира згадував Мечислав Лепецький: «Житомир, який отримував інформацію про Польщу та польську армію з радянських джерел, вважав, що наші війська — це якісь банди, одягнені в лахміття, напіврозбійницькі та живучі з реквізиції. Тим часом він побачив щось зовсім протилежне, щось, що його повністю здивувало. Не було кінця вітаням

численних там поляків та інших національностей, налаштованих вороже до радянського ладу. [...] Офіцерів виривали з рук на вулицях, бажаючи мати їх у себе в казармах. Дівчата бігали за солдатами в досить наполегливий спосіб. [...] На другий день на вулицях було розклеєно безліч прокламацій. Тож насамперед великі натовпи збиралися перед прокламацією Головнокомандувача, надрукованою двома мовами: польською та українською. Не бракувало також читачів перед прокламаціями Петлюри» .

27 квітня Пілсудський зустрівся в Житомирському монастирі з генералом Лістовським і полковником Ясінським. Під час наради був присутній також французький полковник Поль Генрі. Після її закінчення в соборі Святої Софії була відслужена меса, а пізніше – зібрані на соборній площі натовпи житомирян – оваційно вітали Головнокомандувача. 17 травня Юзеф Пілсудський виїхав до Варшави, залишивши в Житомирі свій штаб з генералом Станіславом Галлером. Під час подорожі до Варшави його супроводжував єпископ Житомирський Ігнатій Дуб-Дубовський, якому 18 травня Пілсудський сказав: «Польща – це обважанок: краєчки родючі, центр – ніщо».

Новина про захоплення Житомира була негайно розіслана до польських дипломатичних представництв. Посольство Республіки Польща в США отримало цю інформацію вже 30 квітня .

Того ж дня в Житомирі Пілсудський зустрівся з представниками місцевої польської громади. Хоча ми не знаємо подробиць цієї зустрічі, але значущими є його слова, висловлені п'ять днів по тому в Бердичіві: «Ми не можемо бути тут завжди, тому я звертаюся до місцевих поляків, щоб вони мене зрозуміли і допомогли. Це в їхніх інтересах, не займатися саботажем, а разом з українцями створювати державу» . Під час перебування в Житомирі Головнокомандувач зупинився і мешкав у єпископському палаці. Житомир був штабом Головнокомандувача в складний для українців період, коли формувалася польсько-українська співпраця. Командиром Головного штабу НДВП в

Житомирі був капітан Стефан Помаранський . Головнокомандувач працював на основі Тісного штабу, який залишався в Житомирі до 26 травня . Представником українського Генерального штабу та Міністерства військових справ при Тісному штабі НДВП – спочатку в Рівному, а потім, коли НДВП переїхала до Житомира – з 26 квітня 1920 року був полковник Микола Капустянський. Йому підпорядковувалися залізничні комендатури при польському управлінні залізниць, командування українських гарнізонів та військ, інформаційно-реєстраційні бюро, переведені з Волині на звільнені території України, а також українські офіцери, приписані до польських штабів та тактичних з'єднань .

28 травня 1920 року НДВП провело реорганізацію, створивши Фронт на Україні (від Прип'яті до Дністра), якому підпорядкували 3-ю та 6-ту армії, передавши командування фронтом на Україні генералу Лістовському. Начальником штабу став підполковник Пржевліцький. Містом-штабом Українського фронту було обрано Житомир, і генерал Лістовський разом зі штабом розпочав командування з міста з 29 травня .

Стратегічне розташування Житомира природним чином (у цей період польської наступальної операції) робило його претендентом на штаб-квартиру НДВП, однак стан доріг навколо Житомира був жахливим. Це відчули на собі підрозділи 1-ї піхотної дивізії Легіонів у квітні, під час рейду на Житомир. Також було потрібно паливо, яке Керівництво польового транспорту № 3 намагалося доставити до Житомира . Тому підтримка зв'язку в найбільшій мірі залежала від залізничного сполучення. За рухомий склад і розклад руху поїздів відповідало Управління Польських залізниць у Варшаві, але координація перевезень з України покладалася на підполковника Бжозовського, який дислокувався в Житомирі і координував ці завдання за погодженням з генералом Яном Ромером і майором Старжевським . Зв'язок на лінії Жмеринка-Житомир забезпечував кур'єрський поїзд № 506/505. Його склад № 506 відправлявся з Жмеринки о 9.10 і через Вінницю, Калинівку, Козятин і

Бердичів досягав Житомира о 18.43. У свою чергу, поїзд № 505, що відправлявся із Житомира о 9.00, прибував до Жмеринки о 17.35. Зв'язок з Ковлям забезпечував поїзд № 6/5. Поїзд № 6 відправлявся з Житомира о 8.30 і прибував до Ковля о 20.30. Поїзд № відправлявся з Ковля о 8.00 і прибував до Житомира о 20.00. Цей маршрут був прямим сполученням з Варшавою. Залізничним сполученням користувалася також українська армія, маючи доступ до розкладу курсових поїздів. Стратегічне значення Житомира для забезпечення логістики фронтових підрозділів зростало буквально з кожною годиною. За наказом Головнокомандувача було навіть прийнято рішення про створення в Житомирі «військового управління комунікацій, а зокрема військової залізничної дирекції [...] для співпраці, до якої, окрім польських офіцерів, можуть бути залучені також українські офіцери» . Зв'язок з Бердичівом і Вінницею також забезпечувала телеграфна лінія, яку заснувала 2-га армія . У Житомирі перебував Головний комісар Української Волинської землі, до якого був прикріплений польський офіцер-зв'язковий.

3 травня в Житомирі відбулися урочистості з нагоди 129-ї річниці прийняття Конституції 3 травня, в яких взяв участь маршал Пілсудський. Це свято мало особливе значення для жителів Житомира, оскільки Устав-закон від 3 травня 1791 року був прийнятий за участю депутатів, обраних також у Житомирі. Того ж дня Головнокомандувач видав оперативний наказ про захоплення Києва . «Згадуючи про свій перебування в Житомирі в 1920 році, де він тимчасово проживав у єпископському палаці, Глава держави зазначив, що там він пережив кілька спіритичних явищ. А саме, у бібліотечній шафі кімнати, в якій він до пізньої ночі сидів, занурений у роботу, він кілька разів чув, як рухалися книги, і навіть був випадок, коли одного разу самі відкрилися двері до сусідньої кімнати, в якій перебував, сидячи біля столу, сплячий черговий ад'ютант. [...] Відвідуючи околиці Житомира, Глава держави відвідав кілька сіл і звернув увагу, що вони населені переважно польським населенням. «Часто в цих селах до мене підходили діти, — розповідав Маршал, — я гладив

їх по голівках і питав, як їх звати: Бронек, Стась або Зося, — звучала відповідь». У свою чергу, 4 травня Пілсудський з Житомира надіслав листа генералу Станіславу Шептицькому. У ньому він писав, як український народ вітає поляків: «Я надзвичайно радий, що на даний момент прийом населення (крім євреїв) є надзвичайно прихильним і надзвичайно приемним. Справа в тому, щоб зберегти це якомога довше. Болшевіки дійсно були ненависні» .

У Житомирі Пілсудський зустрівся, зокрема, з фінським військовим аташе та прем'єр-міністром Скульським (9 травня 1920 року). Це місто, з огляду на те, що тут дислокувалася НДВП, мало бути кращим місцем для переговорів польського уряду з «українськими делегатами», з якими, на думку генерала Казимира Соснковського, переговори не просувалися вперед . Ще 1 травня 1920 року Юзеф Пілсудський як Головнокомандувач надіслав із Житомира листа до прем'єр-міністра Леопольда Скульського, в якому наполягав на приїзді до Житомира міністра залізничного транспорту у справі, як він це визначив, «використання певних залізничних надбань. Вони нібито зарезервовані за угодою для України, але можна було б багато чого зробити, але для цього потрібно трохи поговорити, дати мені технічні поради, щоб я міг не порушувати, а обходити договір, щоб запустити це в рух». Можливо, йшлося тут про величезну кількість залізничного рухомого складу , який Пілсудський бачив, зокрема, в Житомирі. «Я бачив десятки локомотивів, на тендерах яких росте трава і – як у мене сміються – незабаром вони поростуть молодими чагарниками. Співвідношення діючих паровозів до недіючих становить 3 до 100, справжнє кладовище засобів транспорту. На залізниці раз у раз можна побачити локомотиви та вагони, що лежать на боці біля колії; робили просто так: щось зламалося

щось, зупинилося, його негайно прибирали вбік, щоб очистити колію; так і залишається воно потім, щоб поросло травою чи чагарниками» . Всі ці питання обговорювалися на згаданій вище зустрічі в Житомирі 9 травня 1920 року. Підняті питання були присвячені насамперед співпраці з Україною.

Переговори виявили розбіжності між прем'єр-міністром і Головнокомандувачем. У записці, складеній капітаном Світальським, він пише, що концепція прем'єр-міністра занадто схилилася до експлуатації України. Зі свого боку, Пілсудський, зважаючи на необхідність перебування на українських територіях принаймні до осені, був проти реквізицій. Пілсудський також мав намір зустрітися з міністром залізничного транспорту, що також мало відбутися в Житомирі. Сюди мав приїхати міністр Казімеж Бартель. На переговори також були запрошені представники української сторони – Сергію Тимошенко та Пилип Пилипчук .

Саме в Житомирі генерал Ян Ромер отримав командування над етапами Польської армії в Україні. Він вступив на службу 7 травня і, отримавши інструкції від Верховного головнокомандувача, виїхав із Житомира до Варшави, щоб узгодити з прем'єр-міністром умови польсько-української співпраці . Командування етапів польської армії в Україні мало свою штаб-квартиру у Вінниці, а територія України була поділена на три генеральні командування етапів: київське зі штаб-квартирою в Києві, волинське зі штаб-квартирою в Житомирі та подольське зі штаб-квартирою в Барі. 31 травня 1920 року командувачем Губерніального етапу Волинського з резиденцією в Житомирі став полковник Броніслав Сернлецький, до цього командувач етапів групи генерала Едуарда Ріджа-Сміглого. Командувачем Житомира було призначено майора Петра Маніша .

Початок польсько-більшовицької війни 1920 року, а саме Київська наступальна операція польсько-українських військ, нерозривно пов'язаний з перебуванням Юзефа Пілсудського в Житомирі.

Після підписання Варшавського договору (21 квітня 1920 р.) між Польською Республікою (Юзеф Пілсудський) та Українською Народною Республікою (Симон Петлюра) та початку спільного наступу проти більшовиків, Житомир був звільнений польсько-українськими військами.

Юзеф Пілсудський, як Начальник Польської держави та Головнокомандувач, прибув до Житомира 3 травня 1920 року. Його візит відбувся в рамках командування наступальною операцією на Київ. Житомир на той час був важливим пунктом на шляху просування військ. У Житомирі його зустрічали як союзника, оскільки місто було звільнено від більшовиків. Відбувся урочистий прийом місцевими мешканцями, зокрема біля костелу святої Софії, де була проведена урочиста меса. Також був проведений військовий парад. Перебуваючи в Україні, Пілсудський звертався до населення з відозвою, запевняючи, що польські війська залишаться лише до того часу, поки на цих землях владу візьме український уряд.

Союз між Пілсудським та Петлюрою був спробою спільно протистояти більшовицькій Росії, яка загрожувала незалежності як Польщі, так і Україні. Польща визнавала незалежність УНР на чолі з Директорією та Симоном Петлюрою.

Польща зобов'язувалася надати військову допомогу для відновлення української державності на території, зайнятій більшовиками.

УНР поступалася на користь Польщі територією Східної Галичини та частиною Волині (землями, які вже були окуповані Польщею).

Спільний наступ призвів до взяття Києва 7 травня 1920 року. Однак у червні 1920 року наступ Червоної Армії змусив польсько-українські сили залишити Київ і знову здати Житомир (7 червня 1920), що стало початком відступу.

Важко визначити конкретні, широко відомі польські літературні твори, які безпосередньо та детально зосереджуються на боях за Житомир у червні 1920 року під час польсько-радянської війни.

Однак події, пов'язані з наступом 1-ї кінної армії Семена Будьонного в Україні, що включали битву за Житомир (5-12 червня 1920 року), створюють

ширший фон для численних творів польської та російської літератури, присвячених цій війні.

Однак польська література про польсько-радянську війну, особливо в міжвоєнний період, була дуже багатою та різноманітною. Ця література, часто написана самими солдатами (наприклад, Владислав Броневський, Станіслав Рембек, Євгеніуш Малачевський), зосереджувалася на передовому досвіді, службі, обов'язку та роздумах про природу комунізму. Події в Україні та прорив кавалерії Кінною армією Будьонного у червні 1920 року, що призвели до захоплення, серед іншого, Житомира, були болісним досвідом та поворотним моментом у кампанії. Вони відіграли ключову роль у формуванні нарративу про війну як героїчну оборону від вторгнення. Хоча Житомир не є головною темою, такі твори, як «W polu» (У полі) Станіслава Рембека та репортажі Стефана Жеромського (наприклад, «Na rectory w Wyszaków» (Про ректорію у Вишкуві), хоча й зосереджені на пізніших подіях), передають загальний тон та атмосферу війни, боїв на Східних Кресах та протистояння з Кінною армією.

Найвідоміший літературний опис дій Кінної армії Будьонного в Україні, зокрема в регіоні навколо Житомира, можна знайти у творах Ісаака Бабеля. Твір: «Конармія» (або «Кінна армія»), збірка оповідань, опублікованих у 1920-х роках. Бабель, сам військовий кореспондент і служив у 1-й Кінній армії, реалістично та часто жорстоко зображує життя солдатів та дії більшовицької кавалерії під час походу на Польщу. Його оповідання — це натуралістична та поетична проза, часто зображуючи жорстокість війни, як з боку Червоної Армії, так і місцевого населення. Хоча ці твори не зосереджені на самій Житомирській битві, вони передають дух та атмосферу дій військ Будьонного в цих регіонах. Оповідання описують марші, реквізиції, погроми та ідеологічні конфлікти, що відбувалися на Волині та Поділлі влітку 1920 року.

Однак більшість польської літератури зосереджується на проривних та переможних битвах, таких як Варшавська битва («Диво на Віслі»), і рідше на битвах при відступі.

Операція «Йосип»

Операція «Наступ», як її назвали, тобто план наступу в напрямку Києва, була підготовлена під кодовою назвою «Йосип». Операція була настільки засекречена, що до сьогодні вдалося знайти лише кілька документів, які зберегли цю назву. За межами вузького кола військових істориків вона під цією назвою невідома. *Директива Головнокомандувача* як головна ідея наступу передбачає на першому етапі розділення ворожих сил на дві групи шляхом швидкого захоплення Житомира і Козятина, відрізання відступу більшовицьких військ, що стояли на північ від шосе Звягель-Житомир, та відтіснення сил, що стояли на південь від залізниці Шепітовка-Козятин, у південному напрямку. Для виконання першого завдання в дузі Случі між Мірополем і Звягелем було зосереджено значні сили: по обидва боки залізниці Шепітовка-Бердичів — сильна і добре оснащена 15-та піхотна дивізія, що входила до складу 2-ї армії. Її завданням було швидке прорвати російський фронт, зайняти Бердичів і з'єднатися з кавалерійською дивізією, що наступала на Козятин. Ця дивізія, зосереджена над Случчю між Звіалом і Полонним, мала завдання після переправи через Случу в районі Млинів Острожецьких протягом двох днів дійти маршем між шосе Звіагель-Житомир і залізницею Мірополь-Бердичів з подальшим поворотом на південь і зайняти з північного боку Козятин та утримувати його до прибуття 15-ї піхотної дивізії». Отже, оперативний план Головнокомандувача передбачав у першому періоді наступу

– шляхом захоплення Житомира та Козятина – розрізання російських сил на дві частини, відрізання відступу противника, що знаходився на північ від шосе Звягель-Житомир, та відтіснення на південь більшовицьких сил, що знаходилися на південь від залізничної лінії з Шепітовки до Козятина.

17 квітня 1920 року НДВП віддало наказ зайняти вихідне угруповання в рамках української операції, початок якої було призначено на 25 квітня. Найсильнішим об'єднанням, яке було виділено для її виконання, була Оперативна група генерала Едварда Рідза-Сміглого у складі: 1-ї піхотної дивізії Легіонів, 7-ї піхотної дивізії, 3-ї кавалерійської бригади, групи важкої артилерії (7 батареї). Додатковим підкріпленням були 3 взводи броньованих автомобілів і моторизована батарея. Це давало в цілому 42 піхотні батальйони, 53 кавалерійські ескадрони і 43 артилерійські батареї. Для порівняння, 2-га армія, що діяла на південь від генерала Ридза-Сміглого (), налічувала 28 батальйонів, 3 ескадрони і 26 батареї, а в 6-й армії було 39 батальйонів, 8 ескадронів і 35 батареї. Завдання, яке було поставлено перед Оперативною групою генерала Ридза-Сміглого (тобто захоплення Житомира), було розроблено Командуванням Групи і втілено в життя Оперативним наказом № 52 від 23 квітня 1920 року. В оперативному вимірі намір зводився до 3 основних моментів: прорив оборонного кордону ворога, що здійснить 5-й піхотний полк Легіонів; автомобільний загін до району поблизу кінцевої мети, що здійснить 1-й піхотний полк Легіонів; власне напад на Житомир, який здійснять ті сили, які командир зможе зосередити в своїх руках до ночі .

Прикриття загону мали забезпечити броньовані автомобілі, раніше захоплені у більшовиків: «Дідусь» – Garford-Putilow, озброєний гірською гарматою 76,2 мм і 3 кулеметами, з бойовою масою аж 11 тонн, і в 2 рази легший «Онук» Jeffery-Popławko, озброєний 2 кулеметами. Разом з броньованими автомобілями Peerless (3 кулемети) і Fiat (2 кулемети) вони утворили Броньований взвод «Дідусь».

Атака мала відбутися 24 квітня о 3.30. Першою до дії мала вирушити 3-тя бригада 1-ї піхотної дивізії легіонів на чолі з 6-м піхотним полком легіонів . Вона мала завдати удару по шосе Звігель-Житомир з метою захоплення Адамовки. Технічні роти 5 і 6 полку піхоти легіонів мали зайнятися швидким ремонтом мостів, щоб забезпечити проїзд автоколони . Відстань від Звіаля до Житомира становить 80 кілометрів, тому для перекидання піхоти було виділено 2 автоколони № 78 і 6, що мали загалом 40 автомобілів. Перед оперативною групою Рідза-Сміглого знаходилася радянська 17-та кавалерійська дивізія, підсилена 3-ю кавалерійською бригадою загальною силою 1500 чоловік і 8 гармат. Таким чином, на цьому відрізку поляки мали кількаразову чисельну перевагу і десятикратну перевагу в артилерії. Прорив фронту в цьому місці не міг становити великої проблеми. Гірше було те, що в районі Житомира оборонні позиції займала резервна 12-та армія радянської 58-ї стрілецької дивізії, підсилена 45-ю стрілецькою бригадою з 15-ю стрілецькою дивізією. Їхня сила була значною, адже це було 2000 людей, 19 гармат і 7 броньованих автомобілів. З такими силами слід було рахуватися – було визнано, що чинитимуть сильний і рішучий опір. Тому вирішальними для успіху операції були фактори несподіванки і швидкості дій. 23 квітня з Житомира евакуювали всі радянські установи, також розпочалася евакуація військових підрозділів. Залишилися підрозділи 58-ї стрілецької дивізії та 3 артилерійські батареї, призначені для оборони. Евакуація, звичайно, відбувалася в бік Києва. Незважаючи на евакуаційну метушню, в місті все ще залишалася значна кількість військ і техніки, особливо в районі залізничного вокзалу.

Щоб досягти ефекту несподіванки, генерал Рідз-Смігли вирішив завдати удару не по шосе Звігель-Житомир, а по паралельній до неї бічній дорозі з північного боку . Крім того, Оперативна група мала отримати потужну повітряну підтримку. На жаль, автоцистерна, відправлена зі Старокостянтинова, не прибула вчасно, і підтримка обмежилася лише

частиною 3-ї ескадрильї, яка залишилася на аеродромі в Старокостянтинові. Звичайно, їй довелося подолати набагато довший шлях, тому її ефективність була невеликою. Літали всім, чим можна було, навіть командир ескадри майор Коссовський на Albatros D.III. Під час бомбардування залізничної станції в Житомирі росіяни влучно обстріляли літак з екіпажем: сержант-пілот Юзеф Арцишевський і лейтенант-спостерігач Маріан Ліборіо. В результаті пошкоджень літак розбився під час аварійної посадки. В атаках на Житомир з необхідності була також задіяна американо-польська 7-ма винищувальна ескадрилья, пілоти якої 25 квітня кілька разів атакували станцію в Житомирі. Крім того, їй завданням було виконувати польоти перед висадковим загonom 1-ї піхотної дивізії Легіонів і очищати шосе від відступаючих військ і таборів, а також, у разі необхідності, перешкоджати висуванню військ із Житомира на захід.

Автомобільний загін групи полковника Стефана Домба-Бернацького

Сам хід операції найкраще описав Адам Прибильський. На сьогоднішній день це найкращий опис дій загону групи полковника Домба-Бернацького на Житомирі. Першим до дії вирушив 5-й піхотний полк легіонів «Зухвалі». 24 квітня о 3.20 5-й піхотний полк легіонів рушив вперед з метою можливого прориву першої лінії опору противника і забезпечення можливості виходу автоколони. О 5.00 він атакував однією ротою з Тупульці, однією вздовж шосе і двома вздовж річки Тиня на Несіольн, який захищався на східному краю 3 кулеметами ими кулеметами і 1 гарматою. Після короткого опору ворог втік вздовж траси, спаливши і частково зруйнувавши міст через річку Тиня. Однак передові підрозділи змогли швидким переслідуванням врятувати міст і за допомогою місцевого населення привести його до стану, що дозволило полку продовжити марш. Шлях для автоколони був відкритий.

Перш за все, слід було врахувати фактор безпеки – кожна ланка колони повинна була бути здатна швидко захиститися в разі несподіваної атаки. З цією

метою броньовані автомобілі стояли на чолі та в кінці колони. Кожен вантажний автомобіль був озброєний 1 кулеметом з повною обслугою, готовим до швидкого відкриття вогню. Кулемети становили постійний захист автомобіля, що мало на меті захист від можливих нападів банд розбійників. Передбачалося кількаразове використання автомобілів: після перевезення перших підрозділів до пункту вивантаження вони мали повернутися, щоб перевезти підрозділи, які рухалися пішки. Після завершення перевезення підрозділів 1-ї піхотної бригади Легіонів автомобілі мали бути направлені на шосе Звігаль-Житомир, до розпорядження 3-ї піхотної бригади Легіонів. Завантаження піхоти на автомобілі проводилося на висоті міста Кропивна. З міркувань безпеки вся операція проводилася без використання світла. На один автомобіль, крім прикриття з кулеметом, сідало від 15 до 20 осіб, залежно від типу. О 4.45 колона рушила: попереду автомобілі, потім автомобіль зі штабом 1-ї піхотної бригади Легіонів і автомобілі з технічною ротою 5-го піхотного полку Легіонів. За колоною рухалася одна батарея австрійських моторних гармат, завданням якої було забезпечити підтримку 1-й піхотній бригаді Легіонів. З часом переслідування ставало все складнішим. Всупереч попереднім повідомленням, що шосе Кропивна-Пулін-Вільськ придатне для автомобільного транспорту, воно виявилася звичайною дорогою, до того ж піщаною, з численними і при цьому слабкими мостами. Втікаючий ворог скористався цією обставиною і намагався поспішно знищувати мости, що змушувало передові підрозділи загону часто зупинятися, щоб загасити вогонь або відремонтувати пошкодження. Броньовані автомобілі, що рухалися попереду, не діяли з належною швидкістю: замість того, щоб переслідувати ворога, вони безрезультатно обстрілювали його з надто значної відстані. У колону вкралася певна плутанина. Легші автомобілі, так звані «напіввантажівки» типу Fiat, виявилися найкращими і долали всі перешкоди; натомість важчі автомобілі застрягали в піску, провалювалися в ями настільки, що солдати мусили витягувати їх і штовхати власними силами. В результаті

частина підрозділів, через повне застрягання автомобілів, перевантажувалася на реквізовані по дорозі підводи або йшла пішки. О 15.00 передня частина колони прибула до міста Вілськ, яке було укомплектоване 522-м піхотним полком у складі близько 250 багнетів і 60 шабель. Цей загін був настільки здивований, що без опору дозволив броньованому автомобілю, а за ним автомобілю зі штабом бригади, вторгнутися в центр населеного пункту; а коли розпізнав противника, кинувся тікати. Частина 1-го піхотного полку Легіонів без опору просунулася до східного краю селища і тільки там зіткнулася з контратакою. Оскільки він був слабким і неорганізованим, вона з легкістю відбила його і, скориставшись своєю удачею, завадила ворожим військам зайняти оборонну лінію поблизу села, після чого останні відступили в бік Житомира. Наступ 1-го піхотного полку Легіонів, досягнувши Вільська, зупинився. Командир 1-ї піхотної бригади Легіонів наказав припинити переслідування і перейти до укріпленої стоянки.

Брайан Перретт, один з найвідоміших британських військових істориків, у своїй книзі *«Захопити і утримати»* описав напад на Житомир як приклад одного з найкраще проведених нападів такого типу в історії воєн. Про захоплення Вільська він пише: «У Вілську дислокувався радянський 1-й полк 58-ї піхотної дивізії та ескадрон кавалерії, однак їхнє командування не потрудилося виставити вартових чи охорону, і поява наступу повністю здивувала росіян. Польська піхота вистрибувала з рухомих автомобілів, а броньовані автомобілі доїхали до самого центру села, але ніхто по них жодного разу не вистрілив». Свою роль у боях за Вілськ відіграли також броньовані автомобілі. Мечислав Лепецький згадує: «Наш броньований автомобіль, що їхав попереду, в'їхав до Вільська, зайнятого більшовицькими військами, які нічого не знали про наші попередні успіхи і тому не очікували ворога за 40 кілометрів від фронту. А цей фронт ще кілька годин тому був непорушним. Не дивно, що, побачивши автомобіль, ідентичний радянським, люди почали збігатися до нього з усіх боків, вважаючи його своїм, а екіпаж,

підпустивши їх на відстань кількох кроків, відкрив вогонь з кулемета, поклавши цілу низку трупів. На звук пострілів зупинилися вантажівки, що їхали з четвертою ротою, солдати вивантажилися, а командир негайно кинув їх на містечко. Робота була короткою, оскільки ворог, наляканий цим несподіваним нападом, або відразу втік, або здався. Таким чином було захоплено Вілськ» .

Отже, наприкінці 25 квітня полковник Даб-Бернацький у захопленому Вілську мав у своєму розпорядженні 3 батальйони та 1 броньований автомобіль. Незважаючи на це, не бажаючи втратити можливість несподіванки, о 24.00 він віддав наказ про атаку на Житомир двома колонами: під командуванням капітана Крушевського через Вишополь-Гохолевку-Цмоківку, з метою обійти Житомир зі сходу, перерізати київську шосе і завдати удару по місту через район залізничної станції. Третій батальйон 5-го піхотного полку Легіонів, до якого належав командир групи полковник Домб-Бернацький, підсилений ротою кулеметників 1-го піхотного полку Легіонів і броньованим автомобілем, вирушив дорогою Вілськ-Кам'янка-Житомир вздовж річки Кам'янка. Під селом Кам'янка, після придушення слабкого опору більшовицьких військ, батальйон на світанку досяг північно-західних передмість Житомира. Охорона міста чинила опір і відкрила сильний вогонь. Домб-Бернацький не розпочав атаку з ходу, а дочекався прибуття 1-го піхотного полку Легіонів, який у Вишополі вів короткий бій і близько 8.00 опинився на схід від Житомира на шосе, що вело до Коростошева , куди мали прибути війська 3-ї кавалерійської бригади, що наступали через Черніхів. 1-й батальйон негайно атакував місто двома ротами в районі залізничного вокзалу і, відбивши кавалерійську атаку, увірвався між залізничними будівлями, викликавши паніку. Екіпаж вокзалу втік. Хаос, який викликало наближення польських військ у Житомирі, був дуже великим. Про це свідчить опис сержанта-пілота Стефана Невецького з 2-ї розвідувальної ескадрильї, який утримувався в Житомирі в полоні. Він скористався панікою вартових, які його

охороняли, і втік. Неподалік від залізничного вокзалу він знешкодив шофера, забрав у нього автомобіль і втік, діставшись ним до своєї частини. Втікати почали солдати, які перебували в залізничних транспортах. Не всім це вдалося – частина потрапила в руки поляків. Забезпечивши здобич, обидві роти почали рухатися вулицею Київською до центру міста. Третя рота 1-го батальйону захопила батарею гармат, що стояла біля шосе, і атакувала потужну колону транспортних засобів, яка намагалася виїхати з міста. Тим часом на командному пункті 5-го піхотного полку Легіонів, як тільки Стефан Даб-Бернацький почув постріли зі східної частини міста, віддав наказ до атаки. Збентежені більшовики почали безладний відступ. Відступаючи з лінії оборони і утримуючись у західній частині міста, російські війська, що перебували в , натрапили на 1-шу роту 1-го піхотного полку Легіонів, яка атакувала зі сходу. На вулиці Бердичівській відбулися запеклі бої – загинули 2 поранені. Втрати завдав броньований автомобіль «Путіловець». Незабаром під'їхав польський броньований автомобіль і «Путіловець» був захоплений після бою. Ймовірно, саме цей автомобіль отримав у майбутньому назву «Лис». У той же час до рук поляків потрапила ще одна здобич у вигляді автомобіля «Остін» третьої серії виробництва. Бої на території міста тривали до близько 11.00. До цього часу місто було зайняте військами 1-ї піхотної дивізії Легіонів. Надзвичайно корисним у захопленні Житомира виявився також 6-й піхотний полк Легіонів, який атакував із Звіаля на Адамовку і Березовку. Під останньою він вів важкі бої з підрозділами радянської 17-ї кавалерійської дивізії. Він зламав її опір і дістався до Житомира. Дві роти цього полку були негайно направлені для утримання лінії річки Тетерев.

Операція, якою був наступ на Житомир, закінчилася повним успіхом. Протягом 32 годин було пройдено відстань у 80 кілометрів, що закінчилося захопленням Житомира до полудня 26 квітня. Захоплення Житомира, Козятина та Малин похитнуло весь фронт на Україні. Повністю розгромлена була радянська резервна 58-а стрілецька дивізія, два полки якої: 521 і 522 просто

перестали існувати. У порівнянні з масштабами дій у Житомирі, втрати більшовиків виглядали вражаюче: 3 загиблих і 48 поранених . У польський полон потрапило кілька сотень військовополонених, 10 гармат, кілька десятків кулеметів, 3 броньовані автомобілі, 12 автомобілів, 280 вагонів з військовим спорядженням . З огляду на «масове», як для польських умов, використання автомобільного транспорту, напад на Житомир був серед солдатів піхоти, як це визначив Владислав Броневський, «казковим стрибком на машинах» .

Оминаючи тактичні питання, варто звернути увагу на оцінку українського історика Андрія Руккаса, який, відзначаючи переваги самого оперативного планування (його автором був НДВП Юзеф Пілсудський) і самого виконання польськими силами, підняв питання про участь України в цьому успіху: «Отже, можна сміливо стверджувати, що наприкінці квітня 1920 року радянські війська зазнали поразки через два взаємо пов'язані фактори. З одного боку, це швидкий і вирішальний удар трьох польських армій на зовнішньому фронті (за символічної участі регулярних українських підрозділів), а з іншого – значне посилення на внутрішньому фронті активності українських сил, які за чисельністю дорівнювали силам поляків, а може навіть і перевершували їх. Дії численних повстанських загонів, партизанська боротьба Армії Чистої URL, збройне виступлення бригад ЧУАГ (Червоної Української Армії Галичини) – все це сильно порушувало боєздатність противника, сіяло хаос в його тилах і привертало до себе його дивізійні та армійські резерви» . Скромні сили Активної армії УНР на боці Польського війська, а з іншого боку – непримиренна позиція «усусів» (Українських Січових Стрільців), які постійно ставилися до поляків як до своїх ворогів і навіть чинили активний опір у боях під Бердичівом – це картина хаосу, який в той час панував у Житомирщині серед українського населення .

Хід нападу на Житомир описав також Юзеф Пілсудський у листі до Казімежа Соснковського від 26 квітня 1920 року: «Машина рушила вчора вранці на світанку. Більшовики були до цього готові і «уклонилися від удару»,

відступивши напередодні далі і залишивши лише невелику завісу, яка, природно, відразу ж розлетілася від удару. Тому я наказав надзвичайну швидкість, незважаючи на втому людей і коней. Втім, цього не потрібно було повторювати двічі. Хлопці та командири військ влаштували собі просто перегони. Вчора я бачив Шмигеля на Житомирській шосе на відстані 42 кілометри (Адамувка), і там вже був виведений 6 полк, передні вартові якого були на шосе ще далі, на 3 кілометри, і билися з танком і невеликим прикриттям: і це було зроблено не автомобілями, а звичайним маршем. Колона Домба, автомобільна, була за 20 кілометрів від Житомира о 13.45, де вона зустріла і вигнала вже свіжі сили (15 дивізію). Куднів зайняли і придушили позначани (наша 15 ДП). Кавалерія була ввечері під Трояновим. Отже, три групи «durchbruchowe» були вже дуже далеко. Зв'язок працює краще, ніж під Вільнюсом, але ще не так добре [...]. Отже, Житомир захоплений вранці Сміглим, захоплено танк, кілька гармат і трохи залізничного матеріалу. Домб-Бернацький захоплював його зі сходу. 6 полк із заходу, втрати 2 вбитих і 40 поранених. Я вже курю сигарети із Житомира, вони зовсім непогані». Серед поранених був улюбленець Пілсудського, полковник Юліан Стахевич, тодішній начальник 3-го оперативного відділу в штабі Верховного головнокомандувача. 26 квітня вранці він вилетів на розвідувальний рейс літаком 3-ї ескадри з аеродрому в Звіхлі разом з пілотом лейтенантом Станіславом Сулковським. Літак зазнав аварії під час приземлення, а екіпаж отримав травми під час аварії .

Після прибуття до Житомира Головнокомандувач Юзеф Пілсудський самостійно провів розвідку під прикриттям броньованого автомобіля, діставшись до генерала Лістовського, який з подивом дізнався про захоплення Житомира. Так само було і під час візиту до генерала Ріджа-Смігло, який також не мав уявлення про ситуацію: «Сміглий нічого не знає навіть про найближче оточення, навіть про частини своєї групи, що знаходяться далі на півночі» .

У свою чергу, втрату Житомира 30 квітня 1920 року московське радіо прокоментувало так: «Війська польських поміщиків і капіталістів захопили Житомир і загрожують Києву. За підтримки свого найманця Петлюри, за допомогою французького золота, польські білогвардійці втягнули в зраду галицькі війська».

Житомир у полум'ї червня 1920-го.

Ситуація на польсько-більшовицькому фронті в червні 1920 року здавалася безнадійною. З одного боку, польські війська, які розчинилися на величезній території українського фронту, змушені були утримувати розтягнуті лінії постачання; з іншого боку, радянські війська, здивовані квітневою наступальною операцією, вели оборонні дії, роблячи висновки з зазнаних невдач. Виконуючи директиву головнокомандувача Кам'янова від 2 червня 1920 року, радянські війська почали застосовувати новий метод боротьби, що полягав у ширшому проведенні імітаційних дій з метою змусити польську сторону перегрупуватися і викликати хаос у можливості вжити ефективних заходів оборони та зосередити сили на головному напрямку удару радянської армії. Першу спробу здійснив загін 1-ї Кінної армії Симона Будьонного на позиції 13-ї піхотної дивізії 6-ї армії. Невдалі спроби прорвати фронт змусили Будьонного перегрупуватися і шукати місце, яке було слабше захищене. Таким місцем став район Самгородка. У цей час польські сили 3-ї армії генерала Едварда Ріджа-Сміглого займали територію від гирла Уші до Припеті, далеко на південь уздовж Дніпра, включаючи Київ, Хвастов, Білу Церкву, Сквір до Самгородка. Тут знаходилося ліве крило 6-ї армії генерала Вацлава Івашкевича, яке мало завдання захищати величезний фронт аж до Яруги на Дністрі. Території, довірені як 3-й, так і 6-й арміям, значно перевищували оборонні можливості обох армій, тому створення лінії безперервного фронту не входило

в плани.

5 червня вранці 3 радянські кавалерійські дивізії 1-ї Кінної армії (4, 14 і 11) перейшли в наступ, прорвавши польський фронт на ділянці, яку захищала імпровізована група генерала Яна Савіцького. Важкі бої, що точилися в районі Озерної та Самгородка, призвели до прориву фронту та значних людських втрат (понад 460 загиблих і поранених). Десятикілометрова прогалина, яку після розгрому групи генерала Савіцького пробрили радянські війська в польському фронті, дала можливість 1-й Кінній армії завдати удару вглиб польських позицій. 11-та кавалерійська дивізія зайняла район Рожина, 4-та дивізія – район Янати́ня, а 14-та дивізія – район Карабчиєва. 6-го червня ввечері Будьонний віддав своїм військам наказ: «[...] протягом 7 і 8 червня захопити залізничні вузли Житомир і Бердичів з метою знищення розташованих там, добре забезпечених складів, а також пошкодження засобів комунікації та зв'язку» .

У напрямку Житомира наступали сили більшовицького Південно-Західного фронту. Шифрований телеграф, розшифрований Бюро шифрування Відділу 2 NDWP від 15 червня, був дуже тривожним. Командувач радянським Південно-Західним фронтом Олександр Єгоров разом зі Сталіним і начальником штабу Петіним віддали наказ про включення 44-ї стрілецької дивізії до складу 12-ї армії. Її командир мав встановити зв'язок з кавалерійською бригадою Котовського, тимчасово перейшовши під командування командира 1-ї Кінної армії Симеона Будьонного з завданням «захопити район Житомир-Бердичів-Козятин, встановити зв'язок з бронепоездами та 3-ю кавалерійською бригадою, 11-ю кавалерійською дивізією, 1-ю кінною армією в районі Погребище-Ліповець . Найближче до Житомира, по прямій лінії, невелика група Якіра діяла на лівому фланзі радянської 12-ї армії. Її удар у напрямку Білої Церкви не вдався. Тому, коли сили Конармії здійснили прорив під Самгородком, зі складу Армії було виділено підрозділ, який здійснив кавалерійський рейд на Житомир. Сталося

майже те саме, що понад місяць тому здійснила Оперативна група генерала Ромера в атаці на Козятинь. Отже, перше захоплення Житомира здійснив виділений загін Конармії «Мобільний загін» («Łatuczyj otriad»). Атаку на Житомир проводила 4-та кавалерійська дивізія, командир якої розділив свої сили на 2 групи. Опір, який чинили польські підрозділи, був незначним. Тут були лише 2 «маршові» роти піхоти з 26-го і 27-го піхотних полків, підсилені ескадром начальника штабу, який був відправлений для проведення розвідки в напрямку Воліці. У Житомирі також були різні тилові формування, а цивільне населення (в основному складалося з добровольців) становило міську варту. Сили, здатні до бою, були незначними, і завдяки несподіваній атаці кавалеристів Будьонного оборона Житомира миттєво припинила своє існування. Польське командування Українського фронту добре усвідомлювало, що не в змозі захистити Житомир. Звідси наказ про евакуацію командування Українського фронту до Звіхеля: «[...] у разі наступу 4-ї дивізії більшовицької кавалерії на Житомир, він не зможе утриматися в наших руках, оскільки не був попередньо укріплений і не має відповідного гарнізону у порівнянні з його площею».

Перший контакт з ворогом встановив згаданий ескадрон начвальства, який вів бій близько 13.00 біля села Мурована. Близько 14.30 радянська група з'єдналася з другою колоною 4-ї кавалерійської дивізії, що наближалася з боку села Станішівка під селищем Скоморохи. Права колона атакувала з боку Левкова, захопивши насамперед залізничну станцію. Ліва ж спочатку рушила на Рудню, а потім увійшла до міста з півдня. Розпочалася безладна битва, в якій поляки швидко втратили контроль над містом. Відділи розсіялися і групами почали відступати на захід у напрямку Звіалю. У цій ситуації вдалося евакуювати більшість найважливіших установ та інституцій. «Латуцький отряд» після захоплення Житомира спочатку оточив будівлю командування Фронту на вулиці Лермонтовській, але, не знайшовши там нікого, попрямував до залізничного вокзалу, який повністю спалив. Цей загін відступив із

Житомира в південно-східному напрямку . Залишається загадкою, чому Конармія здійснила такий удар? Чи йшлося про те, щоб здивувати командування фронту з генералом Лістовським, а може, розраховували на зустріч у Житомирі НДВП з головнокомандувачем і взяття їх у полон? Поспіх, що супроводжував дії цієї групи, був дивним. Вони впали на місто як грім, проїхали по ньому, а не знайшовши своєї мети, побігли до вокзалу і підпалили його – він згорів дотла. Сам командир Конармії Семен Будьонний у своєму звіті про рейд на Житомир сильно перебільшив, пишучи про надзвичайні досягнення. Звіт Будьонного № 1430 від 8 червня 1920 року, безсумнівно, заслуговує на цитування: «4-та дивізія на світанку 7 червня вирушила з району Нехвороща з метою захоплення Житомира, відкинула зустрічні ворожі війська і о 18 годині 7 червня захопила Житомир, знищила міську оборону, перервала всі технічні комунікації, залізничні колії, мости, підірвала артилерійські склади, звільнила за Житомиром 5000 солдатів Червоної армії, визволила з в'язниць 2000 червоно-армійців і політичних працівників, захопила ешелон з кіньми і 4 англійські гармати та 2 вагони к. м. На ніч вона зосередилася в районі Левків-Калинівка-Ваховка. Всю ніч горіли склади і було чути вибухи підпалених складів з боєприпасами» . Безумовно, атакою радянської кавалерії були здивовані всі. До пробільшовицько налаштованих мешканців міста належали деякі євреї: «До наших солдатів, які захищалися в Житомирі та Бердичіві, стріляли євреї» . У самому Житомирі відбувалися відкриті виступи єврейського населення проти відступаючих підрозділів польської армії. Командир 5-го уланівського полку підполковник Сохачевський згадує: «Стрілянина євреїв з вікон по відступаючих наших військах мала місце в Житомирі та Бердичові» . Важко сказати, наскільки поширеними були такі випадки, але варто пам'ятати, що в той час відсоток єврейського населення в Житомирі був дуже високим і становив близько 30 тисяч, що становило приблизно 38% населення міста .

Польські війська знову увійшли до Житомира 9 червня, а його захоплення

здійснили 2 роти піхоти та 1 ескадрон кавалерії. Житомирянин Симеон Грібер так згадує ці події: «Ясного літнього ранку, 8 червня, вулицею Київською в Житомирі прогулювалися люди в святковому вбранні, переважно жінки в дорогих сукнях і великих капелюхах, прикрашених штучними квітами. Це були поляки, які жили в Житомирі, вони вітали своїх співвітчизників. Першою вступила колишня кавалерія. Всі коні були одного кольору і неймовірної краси. Кавалеристи були в абсолютно нових мундирах з погонами з гудзиками, які виблискували в яскравих променях сонця. Жінки з обох боків дороги кидали солдатам квіти. А потім відкрилися магазини і ринки, вулиці стали переповнені. Польські офіцери в елегантних мундирах і конфедератках були найбільш помітними в натовпі. На жаль, радість тривала недовго» .

Дії Конармії спричинили сум'яття і дезорганізацію на польському боці. До сьогодні залишається загадкою, наскільки дії Будьонного були узгоджені з Олександром Єгоровим. Несподіванка, яку вдалося досягти радянській стороні, та зміна способу ведення бою зумовили необхідність мати якомога більше розвідувальних матеріалів, тому посилювалися розвідувальні та штурмові польоти польських ескадриль та американської 7-ї винищувальної ескадрильї. 12 червня радянська розвідка повідомила про велику активність польської авіації над Житомиром та його околицями . Дійсно, 7-а винищувальна ескадрилья здійснила напад на радянські війська в місті, викликавши сум'яття та завдавши втрат .

16 червня о 16.35 командувач Українського фронту генерал Лістовський отримав інформаційне повідомлення від начальника Генерального штабу генерала Станіслава Галлера про захоплення району Козятин-Бердичів-Житомир 3-ю дивізією Кінної армії Будьонного . Радянські сили в Житомирі поступово посилювалися, а місто знову перейняло на себе роль логістичного тилу, в якому особливе значення мав Житомирський залізничний вузол. Тепер більшовики могли шкодувати про непотрібне спалення вокзалу під час рейду «Мобільного загону» 4-ї кавалерійської дивізії. Для прикриття залізничних

сполучень 27 червня 1920 року до Житомира прибули 3 бронепотяги .

Так, 12 червня більшовики знову зайняли Житомир. Ось спогади одного зі свідків тих подій: «[...] на вулицю Київську в Житомирі повільно вторглася кавалерія. На конях різного масту сиділи червоні кавалеристи. Вони були одягнені по-різному: хтось у старій туніці або костюмі, хтось у неохайній і подертій куртці, хтось у довгому пальті. Одні були в будіонівках, інші — в пом'ятих кашкетах або капелюхах. За кавалерією увійшла піхота. Солдати Червоної Армії мали переважно товсті черевики і різнокольорові ганчірки; лише небагато хто мав черевики хорошої якості. Але найдивнішим було те, що серед піхоти було видно верблюда, який йшов повільно, серйозно, зверхньо дивлячись на людей, що стояли на тротуарі. [...] Зовнішнім виглядом більшовики були схожі на орди варварів. [...] Їхнє правління також нагадувало правління азійських деспотів» . Лінія фронту все більше віддалялася, і останнім днем присутності польських військ в історії Житомира був 18 червня, коли майор-пілот Коссовський збив радянський літак .

На окупованих територіях, за свідченнями офіцера 4-го полку Strzelców Podhalańskich, який втік з полону, населення в районі Житомира масово вступало до більшовицької армії . У свою чергу, у звіті Йосипа Кореньовського, розвідника 2-го відділу командування 3-ї армії, ми читаємо про швидке змінення пробільшовицьких симпатій, щойно відбулися перші реквізиції. Крім того, він стверджує, що «у Житомирі набагато сильніше, ніж у Києві, відчувається польська орієнтація» . У цей час ціни на всі продукти значно зросли. У Житомирі фунт хліба коштував 600 рублів, тоді як у Києві – 300 . Захоплення Житомира визначило його долю на наступні 70 років, аж до розпаду СРСР. Швидко з'ясувалося, якими насправді були наміри більшовиків, і населення Житомира почало відчувати це на власній шкірі. Володимир Іщук пише: «12 червня 1920 року увійшло в історію Житомира як трагічна дата. З цього дня терор, голод, масові арешти і вбивства стали для міста звичним явищем. За роки більшовицької окупації кількість жителів Житомира, що

налічував понад 100 тисяч, зменшилася наполовину. Як свідчать статистичні дані, лише за одне десятиліття окупації місто втратило кожного другого жителя» .

Трагічним і водночас незрозумілим «етапом» окупації Житомира більшовиками було спалення лікарні, в якій перебували поранені поляки. У міру можливості намагалися евакуювати хворих на захід. На жаль, відсутність джерельних матеріалів не дозволяє підтвердити цю інформацію. Згадане вище свідчення Юзефа Корзеніовського свідчить про сильну пропольську орієнтацію в Житомирі. Це також відбивалося на ставленні житомирської молоді, яка активно діяла в різних організаціях, зокрема в скаутингу та скаутстві. Наприклад, у Житомирі навіть половина членів Польської військової організації (ПВО) походила з скаутів. Під час Першої світової війни тут також діяла команда ПВО, тож підпільні структури та конспіративна діяльність польського населення Житомира та Житомирщини не були чужими для його мешканців. Також житомирська молодь підтримувала в цьому відношенні незалежницькі традиції. Про це свідчить згадане свідчення Корзеніовського: «22 евакуйованих скаутів із Житомира та Бердичова співпрацювали з відділом пропаганди Секції оборони 2-го підрозділу командування Південно-Східного фронту для розповсюдження 4000 листівок» .

Перед більшовицькою окупацією Житомира, незважаючи на війну (світову, громадянську та національно-визвольну), що тривала з 1914 по 1920 рік, населення Житомира зросло з 88 до 100 тисяч осіб. Натомість протягом перших восьми «мирних» років правління комуністів кількість мешканців міста зменшилася на 43 тисячі осіб, а в 1929 році залишилося лише 57 тисяч жителів Житомира .

ВИСНОВКИ

У представленій кваліфікаційній роботі під назвою «Інтерпретація історичного досвіду в польській літературі початку 20 століття» було досліджено, що рубіж 19-го та 20-го століть був періодом для польської літератури, коли вона інтенсивно боролася з травмою рабства, відновленням незалежності та зростаючими соціальними та ідеологічними конфліктами. Історичний досвід цього часу не був представлений однорідно; навпаки, він став платформою для багатоголосої дискусії про національну ідентичність, роль особистості в історії та значення жертви.

Відчуття прориву та песимізм відчувається в література Молодої Польщі (період, що передував і на початку 20 століття). Цей період позначений песимізмом та відчуттям занепаду, що випливали з тривалої відсутності державності та розчарування в позитивістських ідеалах. Історичний досвід часто проявлявся як цикл поразок та нездійснених надій (наприклад, «Весілля» Виспянського), де історія є тягарем і викликом. Письменники початку 20-го століття продовжували процес мітологізації боротьби за незалежність, але водночас намагалися демітологізувати її та узгодити з героїчною романтичною традицією. Це ознаменувало перехід від прославляння до глибшого, часто болісного, аналізу історичної ціни. Крім того відбувається поворот до особистості тобто відбувся зсув акценту з історії як «колективного епосу» на «індивідуальну історію». Письменники зосереджувалися на психологічних та екзистенційних наслідках історичних трансформацій. Історичний досвід став внутрішньою драмою людини, яка опинилася на переломному етапі (наприклад, творчість Жеромського). З наближенням і нарешті досягненням 1918 року в літературі з'явилися бачення відродженої держави, але вони супроводжувалися питаннями про її моральну та соціальну форму. Література цього періоду служила «національною совістю», критикуючи вади суспільства та закликаючи до справжньої, сучасної незалежності.

Інтерпретація історичного досвіду в польській літературі початку 20-го століття не обмежувалася простим відображенням фактів, а являла собою активну форму їх обробки, критики та пошуку сенсу. Саме ця література, сповнена конфліктів і суперечностей, стала основою культурного дискурсу відродженої Польщі, пропонуючи як свідчення історичної травми, так і каталізатор для побудови нової, свідомої ідентичності. Ця література демонструє, що історія – це живий, постійно інтерпретований текст, а її розуміння має вирішальне значення для сучасного та майбутнього вигляду нації.

Взаємозв'язок поезії (у широкому сенсі, що включає агітаційне мистецтво та пропаганду) та історії на прикладі Польсько-більшовицької війни 1920 року яскраво демонструє, як мистецтво використовується для формування наративів, мобілізації суспільства та закріплення історичної пам'яті. Поезія та візуальне агітаційне мистецтво (плакати, карикатури) під час війни 1920 року були не просто відображенням подій, а й активним інструментом боротьби. Більшовицька Сторона використовувала літературу (поезію Володимира Маяковського, Дем'яна Бедного) як потужну зброю для пропаганди світової революції та боротьби проти "білої Польщі". Твори були спрямовані на мобілізацію червоноармійців і ідеологічне обґрунтування наступу на Захід.

Польська Сторона активно використовувала плакати та інші форми агітації, щоб демонізувати ворога (більшовиків часто зображували як "живих мерців" або гвалтівників) і мобілізувати національний дух. Це сприяло патріотичному піднесенню та масовому вступу добровольців, що було критично важливим для перемоги, зокрема у "Диві на Віслі" .

На прикладі Польсько-більшовицької війни 1920 року очевидно, що поезія (і література/мистецтво пропаганди в цілому) є невід'ємною частиною історії. Вона не лише документує чи свідчить про події, але й активно їх формує, слугуючи потужним знаряддям для ідеологічної мобілізації та консолідації

національного міфу навколо боротьби за незалежність. Без розуміння поетичного та пропагандистського виміру неможливо повною мірою оцінити, як ця війна закріпилася у пам'яті поляків і як вона вплинула на подальший розвиток регіону.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Teresa Walas: *Strukturalistyczna krytyka historii: Levi Strauss i Foucault*, [w:] op. cit., s. 19-26.
2. Henryk Markiewicz: *Rzut oka na najnowszą teorię badań literackich za granicą*, [w:] tegoż: *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. Antologia, Kraków 1992, t. 4, cz. 1, s. 7.
3. Teresa Walas: *Przeciw historii (Postrukturalistyczna krytyka historii — wybrane problemy)*, [w:] *Po strukturalizmie. Współczesne badania teoretycznoliterackie* pod redakcją Ryszarda Nycza, Wrocław 1992, s. 95-115.
4. Teresa Walas: *Nowy historycyzm*, [w:] tegoż: *Czy jest możliwa inna historia literatury*, Kraków 1993, s. 51-52.
5. Henryk Markiewicz: *Rzut oka na najnowszą teorię badań literackich za granicą*, [w:] tegoż: *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. Antologia, Kraków 1992, t. 4, cz. 1, s. 7.
6. Henryk Markiewicz: *Dylematy historyka literatury*, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 4, s. 7
7. Wilhelm Dilthey: *Przeżycie i poezja* [w:] Stefania Skwarczyńska, op. cit. s. 63-64
8. Hans – Georg Gadamer: *Rozum, słowo, dzieje*. Szkice wybrane 1979, c.80-86
9. Fernand Braudel: op. cit., s. 65: „Lekcja historii w tym zakresie stanowi ostrzeżenie przed wydarzeniem: myśleć tylko w kategoriach czasu krótkiego”
10. Zofia Mitosek: *Historia i poznanie (Hegel 1770-1831)*, [w:] tegoż: *Teorie badań literackich*, Warszawa 1983, s. 76.
11. В. Іщук, *Польське військо в Житомирі*, цит. за: <https://jagiellonia.org/polskie-wojsko-w-zytomierzu/> (доступ: 28 травня 2022 р.).
12. Битва за Україну 1 січня – 24 липня 1920 р. Оперативні документи Частина III/1 (15 червня – 7 липня 1920 р.), цит. за: с. 1466.

13. P. Kilańczyk, Julian Stachiewicz (1890–1934). *Żołnierz i historyk*, Poznań 2014
14. A. Przybylski, *Działania 1 Dywizji Piechoty na Ukrainie w 1920 r.*
15. М. Бернацький, *Діяльність Кінної армії Будьонного в польсько-російській кампанії 1920 р. 26 травня – 20 червня 1920 р.*, Варшава 1924, с. 85.
16. Г. Лукомський, Б. Полак, М. Врзосек, *Польсько-українська війна 1918–1919. Бойові дії – політичні аспекти. Календар*, Кошалін-Варшава 1994, с. 50.
17. K. Wyka, *Ogrody lunatyczne i ogrody pasterskie* 1946, s 22-24.
18. J. Włośki, *Cena i wartość*, 1947 s.7.
19. Henryk Vogler, *Tadeusz Różewicz*, 1972 s.17.
20. T. Walas, *Poezja Wisławy Szymborskiej*, 1988 s.31-33.
21. <https://jagiellonia.org/calaziemia-kresowa-wita-wodza-z-uniesieniem-i-z-radoscia-100-lat-temu-polskie-wojska-uwolnily-zytomierz-zdjecia-wideo/> (доступ: 2 червня 2022 р.).